

Tallinna Ülikool
Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

Gerti Karilaid-Vidder

**VARAJAST TÖÖTURULT
LAHKUMIST MÕJUTAVAD TEGURID**

Magistritöö

Juhendaja: Ellu Saar

Kaitsmisele lubatud:

(Juhendaja allkiri)

Tallinn 2015

RESÜMEE

Käesoleva töö eesmärgiks oli analüüsida, kas ning mille poolest erinevad tööturult lahkunud töövõimetuspensionärid tööturult väljunud eelpensionil ja vanaduspensionil olijatest. Töös kasutati SHARE 4. laine andmeid 50-70aastaste Eesti inimeste kohta. Analüüsi kaasati järgmised tunnused: sugu, keskmine vanus, perekonnaseis, haridustase, ametipositsioon ja tervislik seisund. Samuti vaadeldi pensionile siirdumise põhjuseid ning üldist rahulolu eluga. Seega analüüsiti personaalseid tegureid.

Töö teoreetilises osas toodi välja erinevad institutsionaalsed aspektid, mis võivad mõjutada tööturult lahkumist ning anti ülevaade ka Eesti kontekstist. Ühtlasi esitati ülevaade personaalsetest faktoritest, mis võivad inimesi mõjutada lahkuma tööturult enne ametlikku pensionikka jõudmist. Teoreetilise osa lõpus püstitati viis hüpoteesi, mis leidsid kõik kinnitust (esimene hüpotees leidis kinnitust osaliselt).

Analüüsi tulemustest selgus, et meeste seas on töövõimetuspensionäre ja eelpensionil olijaid rohkem kui naiste seas. Töövõimetuspensionäride seas on rohkem vallalisi ja lahutatud inimesi kui teiste pensionäride gruppide seas. Sama moodi on töövõimetuspensionärina suurem tõenäosus olla alg- või põhiharidusega, töötada enne pensionile jäämist lihttöölise- na ning olla väga halva tevisega kui eelpensionärina või vanaduspensionärina. Töövõimetuspensionäride hinnag igapäevaelu võimalustele on võrreldes teiste pensionäride gruppidega kõige madalam. Tööturult lahkumise põhjustena tõid töövõimetuspensionärid kõige sagedamini välja kehva tervise, eelpensionil olijad aga koondamise ning vanaduspensionärid õiguse riiklikule pensionile.

Võtmesõnad: varajane tööturult lahkumine, töövõimereform, vananev ühiskond, kehv tervislik seisund, töövõimetuspensionär, vanaduspensionär, eelpensionil olija, madal sissetulek, põhjused varajaseks tööturult lahkumiseks

ABSTRACT

Title: Factors Affecting Labour Market Exit to Early Retirement

Author: Gerti Karilaid-Vidder

The purpose of this study was to analyse whether and how inactive disability pensioners differ from inactive early-retirement pensioners and inactive old age pensioners. SHARE fourth wave was used in analysis. The sample consisted of 50-70 year-old Estonian respondents. The analysis included characteristics like sex, age, marital status, level of education, occupation before retirement and health status. The study analysed the reasons for retirement, and overall satisfaction with life. Thus, personal factors were included in the analysis.

In the theoretical part institutional factors that may affect the early retirement from the labor market were identified and an overview was given about the context in Estonia. The theoretical part also gives an overview of personal factors that may affect people in leaving the labor market before the official retirement age. At the end of the theoretical part five hypothesis were established, all of which were confirmed (the first hypothesis was confirmed partially).

The analysis showed that there are more disability pensioners and early-retirement pensioners among men than among women. There are more unmarried and divorced people among invalidity pensioners than among other pensioner groups. It is also more likely to have elementary or basic education, to have worked as an unskilled worker before retiring and to have very poor health if you are a disability pensioner compared to being an early-retirement pensioner or an old age pensioner. The disability pensioners assess their life satisfaction lower than other pensioner groups. Disability pensioners' main reason for retirement was poor health, for early-retirement pensioners it was dismissal from the job and for old age pensioners it was the right to receive a state funded pension.

Key words: early retirement, disability reform, aging society, poor health, disability pensioners, early-retirement pensioners, old age pensioners, low income, reasons for early retirement.

EESSÕNA

Teema on valitud eelkõige seetõttu, et vastav aines on hetkel ühiskonnas väga aktuaalne ja intrigeeriv. Tegemist on päevakajalise teemaga nii Eestis kui ka kogu Euroopas. Viimane koosneb enamjaolt vananeva elanikkonnaga riikidest, kus lisaks kiirele vananemisele eksisteerib üha kasvav tendents lahkuda tööturult enne vanaduspensioniealiseks saamist. Eesti puhul on teema hetkel eriti oluline seoses palju vastakaid emotsioone tekitava töövõimereformi läbiviimisega. Töö üheks eesmärgiks ongi juhtida tähelepanu ka inimeste personaalsetele põhjustele, miks tööturult enne vanaduspensioniealiseks saamist lahkutakse, vastukaaluks avalikkuses käsitletavatele institutsionaalsetele teguritele.

Sihtgrupi valikul osutus oluliseks mõjuriks isiklik kogemus töötades kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajana. Igal tööpäeval puutun vahetult kokku mitteaktiivsete töövõimetuspensionäridega ning nende igapäevamuredega. Ühtlasi näen, kuidas tööturult eemalolek ja töötus muudab inimesi passiivsemaks ning riskikäitumisele altimaks (alkoholism, suitsetamine, narkomaania, kuritegevus), mis lõpeb minu mõistes normaalsest ühikonnaelust eemaldumisega. Seetõttu rõõmustas mind väga töövõimereformi käivitamine ning sellega kaasnevad aktiivsuse nõuded, mis võiksid töövõimetuspensionäre hoida ühiskonnast eraldumise ning üksinduse eest. Samas kerkis minu jaoks üles küsimus, miks töövõimetuspensionäre on nii palju, kes nad on ja miks nad ei saa või ei taha tööturule naasta. Kuna töövõimereformi kontekstis tegeletakse institutsionaalsete teguritega, siis otsustasin käesolevas töös keskenduda just personaalsetele tööturult väljumist mõjutavatele aspektidele.

Sooviksin tänada kõiki, kes nõu ja jõuga on töö valmimisse panustanud. Eriti suured tänud minu juhendajale Ellu Saarele, sõbranna Greetele õigekeelsusalase nõu eest ning abikaasale vormistusliku abi eest.

SISUKORD

RESÜMEE	2
ABSTRACT	3
EESSÕNA	4
MÕISTED	7
SISSEJUHATUS	8
Töö ülesehitus	11
1. TÖÖTURULT VÄLJUMIST MÕJUTAVAD INSTITUTIONAALSED TEGURID	13
2. EESTI KONTEKST	19
2.1 Eesti positsioon tüpoloogiates	19
2.2 Ülevaade Eesti pensionipoliitikast.....	21
3. TÖÖTURULT VÄLJUMIST MÕJUTAVAD INDIVIDUAALSED PÕHJUSED	26
3.1 Sugu tööturult lahkumise mõjutajana	27
3.2 Vanemaealiste oskused ning haridus tööturult lahkumise mõjutajana	28
3.3 Amet tööturult lahkumise mõjutajana.....	32
3.4 Tervislikud põhjused tööturult lahkumise mõjutajana.....	32
4. HÜPOTEESID	34
5. KASUTATAVATE ANDMETE JA UURIMISMEETODITE KIRJELDUS	36
5.1 Valimi kirjeldus	36
5.2 Sõltuva tunnuse kirjeldus.....	37
5.3 Sõltumatute tunnuste kirjeldus.....	37
5.4 Analüüsimeetodite kirjeldus	39

6. PENSIONILE SIIRDUMIST MÕJUTAVAD TEGURID ERINEVATES PENSIONÄRIDE GRUPPIDES	40
6.1 Sugu, perekonnaseis ja vanus tööturult lahkumist mõjutavate teguritena erinevates pensionäride gruppides	41
6.2 Haridustase ja ametipositsioon tööturult lahkumist mõjutavate teguritena erinevates pensionäride gruppides	42
6.3 Tervislik seisund tööturult lahkumist mõjutava tegurina erinevates pensionäride gruppides.....	44
6.4 Pensionile siirdumise põhjused erinevates pensionäride gruppides	45
6.5 Rahulolu hinnangud erinevates pensionäride gruppides.....	46
6.6 Erinevused erinevate pensionäride gruppide vahel.....	47
7. TULEMUSED JA ARUTELU	50
KOKKUVÕTE	54
KASUTATUD ALLIKAD	58
LISA 1	61

MÕISTED

Vanemaeline – antud töös kasutatakse mõistet rääkides inimestest, kes on üle 50 aastased.

Varajane pensionile siirdumine – antud töös kasutatakse mõistet kirjeldamaks tööturult lahkumist enne 65aastaseks saamist.

Osaline pension – mõistet kasutatakse iseloomustamaks võimalust, kus inimene jätkab osalise koormusega töötamist ning saab igakuiselt kätte vaid osa oma pensionimaksetest (mõndades Euroopa riikides ei ole võimalik töötada täisajaga ja saadatäies mahus pensioni samaaegselt nagu see on Eestis).

ALMP – lühendit kasutatakse aktiivsete tööturumeetmete kirjeldamisel, lühend tuleneb inglise keelsest väljendist *active labour market policies*.

Töötute toetused – mõistet kasutatakse üldistamaks Eesti Töötukassa poolt makstavaid hüvitisi – töötutoetus ja töötuskindlustushüvitis.

Eelpension – mõistet kasutatakse rääkides ennetähtaesest vanaduspensionist.

SISSEJUHATUS

2012. aasta oli üleeuroopaline „Aktiivsena vananemise ja põlvkondadevahelise solidaarsuse Euroopa aasta”, millega püüti tähelepanu pöörata nii rahvastiku vananemisega seotud probleemidele kui ka positiivsetele aspektidele. Ühe suurima probleemina nähakse elanikkonna vananemisega seotud pensionisüsteemile langevat suurt koormust, mis ähvardab pensionisüsteemide jätkusuutlikkust. Teiste sõnadega muutub üha suurenev hulk inimesi sõltuvaks sotsiaalmaksetest, mida rahastatakse järjest väheneva hulga aktiivsete inimeste poolt makstavatest (tööjõu)maksudest (Ebbinghaus, 2006: 207). Madala sündivuse ja oodatud eluea kasvu tõttu on ka Eestist saanud vananev ühiskond (Täht jt, 2011: 143). Just Euroopa tööturgusid iseloomustab kõige paremini vanemaerialiste töötajate madal tööturul osalemise määr varajase töölt lahkumise tõttu (Engelhardt, 2012: 550). See paneb riikide valitsused tugeva surve alla leidmaks võimalusi varajase pensionile siirdumise vähendamiseks (Ebbinghaus, 2006: 4). Siinkohal väärib märkimist, et pensionile siirdumine oli kuni Teise Maailmasõjani marginaalne nähtus ning ükski tööandja ei eeldanud, et inimene võiks lahkuda tööturult kindlas vanuses (Esping-Andersen, 1990). Seevastu on varajane tööturult lahkumine levinud kõigis arenenud majandusega riikides juba alates 1970ndatest (Ebbinghaus, 2006: 250). Eelpool toodud probleemi ühe võimaliku lahendusena nähakse inimeste jäämist tööturule pikemaks ajaks ehk siis oodatakse, et järjest rohkem inimesi otsustab jääda tööturule ka pärast pensioniea saabumist. Tööelu pikendamine tähendab muuhulgas enamike ettevõtete suurenevat vajadust paindlike töökohtade loomiseks ja lisainvesteeringuid töötajate koolitamisel ning arendamisel (Buchholz jt, 2006: 2).

Pensionile siirdumine kui nähtus sai alguse industriaalajastu tulekuga kui paljud inimesed lahkusid oma sünnikodudest maakohtades linna tööle. Linnadesse siirudmine ja tööstuse areng tõi endaga kaasa ka põhiliste alustadmiste vajaduse ehk kooliskäimise vajaduse. Sama moodi tekkis vajadus ja võimalus elu korraldamiseks pärast tööturult lahkumist. Taoline ühiskonna areng võimaldas elu jagamist kolmeks tsükliks. Klassikalise

sotsioloogilise eluteeooria (*Classical sociological life-course theory*) kohaselt on nendeks õppimine, töötamine ja pensionile siirdumine (Hofäcker, 2010).

Ülal kirjeldatud muudatused on kaasa toonud inimeste õigustatud ootused pensionile ja sellega kaasnevale vabale ajale. Samas pikenev eluiga ja suurenev tervelt elatud aastate arv on viimastel aastakümnetel märgatavalt kasvatanud pensionipõlve pikkust ja sellega seoses riigi kulutusi pensionil olijatele. Järelikult ei saa elutsükli perioodilisust iseloomustada üksnes erineva poliitika sotsiaalse ja kultuurilise väljundi põhiseiselt, sest sellele lisanduvad inimeste individuaalsed elukorraldusmudelid ehk see, milliseid valikuid nad oma elu jooksul teevad (Luuk, 2009: 9). Demograafilised muutused Euroopas - sündivuse vähenemine ja keskmise eluea tõus – sunnivad riike tegema muudatusi sotsiaalpoliitikas ning pärast pikka aega varajase pensioni pooldamist on Euroopa ühiskonnad hakanud sisse viima erinevaid reforme tööelu pikendamiseks (Unt ja Hofäcker, 2013: 1, Hofäcker, 2014: 1). Kuna inimeste eluiga järjest pikeneb ja sellega seoses ka tervelt elatud aastate arv, siis on paljud riigid kas läbi viinud või läbi viimas reforme pensioniea tõstmiseks. Ebbinghausi (2006: 20) järgi üritavad reformimeelsed riikide valitsused tõsta pensioniiga, lõpetada varajast pensionile siirdumist soodustavate skeemide rahastamise, liikuda passiivsetelt tööturumeetmetelt aktiivsetele ning soodustada järkjärgulisi pensionile siirdumise skeeme selleks, et vähendada riigi kulutusi ja suurendada vanemaealiste töötajate aktiivsust.

Võrreldes omavahel 1980ndate ja 1990ndate pensionile siirdumise mustreid Eestis, nähtub, et vanemaealiste töötajate tööelu on lühenenud, samuti kasutatakse vähem võimalust töötada pärast pensioniikka jõudmist (Täht ja Saar, 2006: 316-317). Nõukogude Liidu ajal oli täishõive ja pideva tööjõu puuduse tõttu sotsialismiriikides nii meeste kui ka naiste tööjõus osalemise määr väga kõrge (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 31) ning seda ka vanemaealiste seas. Majanduse restruktureerimine 1990ndate alguses muutis varem stabiilse vanemaealiste staatuse tööturul ebakindlaks ja muutlikuks (Täht jt, 2011: 153). Seda eelkõige kärbeta tõttu ettevõttesektoris, mille all kannatasid kõige rohkem just vanemaealised töötajad ning eriti need, kes olid juba pensioniikka jõudnud. Ometi soosis 1990ndate pensionireform vanemaealiste jäämist tööturule võimalikult pikaks ajaks (Täht jt, 2011: 153).

2014. aastal oli Eestis 55-59aastaste inimeste tööhõive määr 74% ning 60-64aastaste tööhõive määr 53%. Vaatamata Eesti heale positsioonile vanemaealiste tööhõives, on

hetkel ühtlasi käimas naiste pensioniea tõstmine vanuseni 63 aastat, et see võrdsustada meeste pensionieaga ning juba on otsustatud ära uus pensioniea tõstmine nii meeste kui ka naiste jaoks vanuseni 65 aastat. Naiste pensioniiga jõuab 63 aastani 2016. aastal ja juba 2017. aastal hakkab nii naiste kui ka meeste pensioniiga taas tõusma, jõudes lõpule aastaks 2026.

Eesti puhul on vanemaealiste aktiivsust võimalik põhjendada väikeste pensionimaksetega ja võimalusega töötada ning saada vanaduspensioni (sama moodi töövõimetuspensioni) samaaegselt. Eesti vanemaealiste aktiivsus tööturul ei pruugi viidata mitte heale tervislikule olukorrale ja töötingimustele, vaid toimetulematusele pideva elukalliduse tõusuga. Eelnevast tulenevalt on tööturul osalemine või mitteosalemine seotud paljude teiste teguritega peale ametliku pensioniea. Varasemates uuringutes on välja tulnud, et tööturult lahkumist mõjutavad personaalsed tegurid nagu haridustase, teenitava palga suhe tulevase pensioni suurusesse, tervislik seisund, kuid olulist osa mängivad ka institutsionaalsed tegurid nagu võimalused eelpensioniks ning osalise koormusega töötamiseks (Alloja jt, 2007; Luuk, 2009). Eestis on eelpensionile võimalik siirduda kuni kolm aastat enne ametlikku pensioniiga. ühtlasi saab Eestis varajaseks tööturult väljumiseks kasutada nii töötuse seisusesse kui ka töövõimetuspensionile siirdumist. Töötute toetused ning invaliidsuspensionid pakuvad inimestele võimaluse varem pensionile jääda (Täht jt, 2011: 146), niisiis toimivad need tihtipeale samamoodi kui eelpension või saab neid vaadelda kui eelpensioni laiendeid (Buchholz jt, 2006).

Eestis on hetkel käimas töövõimereform, mis toob endaga kaasa uued nõudmised töövõimetuspensionäridele. Nii on OECD (Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon) soovitanud siduda hüvitise maksmise oalemisega aktiveerivate meetmetes (Töövõimereform, Sotsiaalministeeriumi...). Aktiveerivate meetmete all peetakse peamiselt silmas aktiivsetes tööturumeetmetes osalemist. Eesti töövõimereformi puhul võib selleks pidada osalise töövõimega inimeste kohustust otsida aktiivselt tööd, see tähendab olla Eesti Töötukassas töötuna arvel ning täita töötule pandud kohustusi (Töövõimetoetuse seadus, 2014). Töövõimereformi peamiseks põhjuseks võib pidada töövõimetuspensionäride suurt arvu ning sellega seonduvalt paljude potentsiaalsete töötajate lahkumist tööturult. Eestis on umbes 100000 töövõimetuspensionäri, kellest 40% on juba praegu tööhõives ning 63% mittetöötavatest töövõimetuspensionäridest tahaks tööle minna (Fakte ja statistikat...). Töövõimereformi eesmärgiks on tuua vähenenud

töövõimega inimesed tööturule tagasi ja aidata neil sellega paremini toime tulla (Töövõimereform, Sotsiaalministeeriumi...). Reformi pooldajate hinnangul aitaks töövõime kaoga inimeste kaasamine tööturule vähendada tööjõupuudust (samas). Töövõimereformi positiivse mõju tagamiseks oleks vajalik uurida ka kuidas mõjutavad institutsionaalsete tegurite kõrval tööturukäitumist inimeste personaalsed tegurid, et välja selgitada võimalikud töövõimetuspensionäride tööturule sisenemist takistavad tegurid. Oluline on teada saada, kas nende tööturule sisenemist takistab eelkõige kehvem tervis võrreldes teistega või ka muud tegurid nagu haridustase ja sugu.

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida, kas ning mille poolest erinevad töövõime kaotuse tõttu tööturult lahkunud eel- ja vanaduspensionile siirdunud inimestest. Teiste sõnadega, mille poolest erinevad omavahel püsiva haiguse või töövõimetusega inimesed nendest, kes on siirdunud pensionile töötatud aastate alusel. Analüüsi kaasatakse inimesed alates 50. eluaastast. Antud töös analüüsitakse SHARE raames aastatel 2010-2011 kogutud andmeid. Analüüsil kasutatavateks tunnusteks on sugu, vanus, perekonnaseis, haridustase, ametipositsioon ja tervisenäitajad. Samuti vaadeldakse erinevusi pensionile siirdumise põhjustes. Töövõime kaoga inimesi võrreldakse nii eelpensionil kui ka vanaduspensionil olijatega. Oluline on siinkohal ära mainida, et analüüsi kaastakse antud töös need, kes tööturul aktiivselt ei osale ehk on tööturult lõplikult väljunud. Kuna töövõimereformi eesmärgiks on saada tööturule need, kes seal hetkel ei ole, siis on oluline välja selgitada mitteaktiivsuse võimalikud põhjused. Töö autori andmetel ei ole varem Eestis läbi viidud uuringutes töövõimetus-, vanaduspensionäre ja eelpensionil olijaid tööturult lahkumise põhjuste osas võrreldud.

Töö ülesehitus

Töö koosneb viiest osast: sissejuhatus, teoreetiline osa, meetodika, empiiriline osa ning kokkuvõtte. Töö teoreetilise osa esimeses peatükis keskendutakse institutsionaasletele tööturukäitumist mõjutavatele teguritele. Kirjeldatakse erinevaid võimalusi varajaseks tööturult väljumiseks ning võimalikke meetodikaid, kuidas inimeste tööelu pikendada. Lisaks vaadeldakse siinjuures muutusi Eesti ja kogu maailma elukorralduses, mis on endaga kaasa toonud ulatusliku varajase tööturult väljumise.

Teises peatükis kirjeldatakse lähemalt Eesti pensionisüsteemi ning vaadeldakse selle arengut. Ühtlasi antakse lühike ülevaade Eesti pensionisüsteemi paigutumisest võrrelduna teiste riikidega. Eesti pensionisüsteemile püütakse leida koht kasutades Esping-Anderseni heaoluriikide tüpoloogiat, mis jagab riigid kolmeks: konservatiivsed, liberaalsed ja sotsiaaldemokraatlikud. Konservatiivsed heaoluriikide „tööturult väljumise süsteemid“ tõmbavad vanemaalisi tööturult välja, liberaalsed heaoluriigid oma „turu säilitamise ja tõiuketeguritega“ säilitavad vanemaaliste osalemise tööturul ning sotsiaaldemokraatlikud heaoluriigid kasutavad meetodeid, mis võimaldavad vanemaalistel soovi korral jääda tööturule ka kõrges vanuses (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 44).

Kolmas peatükk keskendub personaalsete tööturukäitumist mõjutavate tegurite kirjeldamisele. Kolmandas peatükis vaadeldakse lähemalt, kuidas mõjutab sugu, perekonnaseis, haridustase, ametipositsioon ning tervis tööturult lahkumist. Neljandas peatükis püstitatakse kolmandale peatükile tuginedes hüpoteesid.

Töö metoodika osas antakse lühike ülevaade analüüsil kasutatavast andmestikust ning uurimismeetoditest. Viiendas peatükis kirjeldatakse ära ka sõltuv ja sõltumatud tunnused ning nende jaotused. Empiirilises osas analüüsitakse tööturukäitumist mõjutavaid tegureid esialgu kirjeldava statistika abil. Empiirilise osa lõpus viiakse läbi mitmemõõtmeline logistiline regressioonanalüüs seoste välja selgitamiseks sõltuva ja sõltumatute tunnuste vahel. Töö seitsmendas peatükis tehakse kokkuvõtte selle kohta, kas hüpoteesid leidsid tõestust või mitte ning arutletakse võimalike põhjuste üle, miks on tulemused niisugused. Töö viimases osas tehakse tööst kokkuvõtte ning antakse soovitusel edasisteks uurimisvõimalusteks.

1. TÖÖTURULT VÄLJUMIST MÕJUTAVAD INSTITUTIONAALSED TEGURID

Tööturult väljumist käsitlevates uuringutes on välja tulnud, et lisaks personaalsetele teguritele, mõjutavad tööturult lahkumist teenitava palga suhe pensioni suurusesse, võimalused eelpensioniks ning osalise koormusega töötamise võimalused (Alloja jt, 2007; Luuk, 2009; Lindemann ja Unt, 2015). Eelpensioni vajadus sõltub olemasolevatest alternatiividest (osalise koormusega töö, ümberõpe, töötuskindlustus, toetatud töötamine), ettevõtlussüsteemide olemusest, majanduslikust olukorrast ning vanemaealiste pikaajalise töötuse määrast (Esping-Andersen, 1990, Klesment ja Leppik, 2012: 5). Võimalused eelpensioniks ja töövõimetuspensioniks on mõnel pool kujunenud populaarseks tööturult väljumise viisiks (Ebbinghaus, 2006; Unt ja Hofäcker, 2013: 1). Seega kasutavad paljud vanemaealised töövõimetuspensionit tööturult väljumise ja vanaduspensioniealiseks saamiseni jäänud ajavahemiku katmiseks. Sotsioloogilistes uuringutes on välja toodud, et pensionile siirdumise otsus oleneb ka edasi töötamise võimalustest (Unt ja Hofäcker, 2013: 4; Lindemann ja Unt, 2015). Järgnevalt antakse ülevaade võimalikest varajase tööturult väljumise institutsionaalsetest põhjustest ning proovitakse pakkuda välja võimalusi varajase tööturult väljumise vähendamiseks.

Ida-Euroopa tööjõuturg on pärast Nõukoguse Liidu lagunemist märkimisväärselt muutunud. Üleminekuprotsess tõi endaga kaasa fundamentaalsed muutused tööturu korralduses (Täht jt, 2011: 150). Postsotsialistlike riikide avanemine rahvusvahelisele turule on sundinud kodumaiseid ettevõtteid kohandama sisendeid (sealhulgas tööjõudu), tootmistehnoloogiaid ja väljundeid turunõudmistele vastavateks (Täht ja Saar, 2006: 301). Kiire tehnoloogiline areng ja automatiseerituse tõus võimaldavad väheneva tööjõu juures kasvatada toodangut (Buchholz jt, 2006: 7). Samal ajal ettevõtete restruktureerimine, uued tehnoloogiad ja kasvav konkurents turul muudavad tööturu rohkem orienteerituks nooremale töötajaskonnale (Täht ja Saar, 2006: 309). Viies tootmise üle riikidesse, kus tootmiskulud on madalamad ja tööjõud odavam, liiguvad töökohad arenenud riikidest

vähem arenendud riikidesse (Buchholz jt, 2006: 7). Kokkuvõttes saab öelda, et globaalsel turul peab suurem osa ettevõtteid vallandama töötajaid, et püsida konkurentsivõimeliseks. Vanemaealised töötajad, kellel on suhteliselt kõrged palgad ning vananenud oskused, on nendest arengutest kõige rohkem mõjutatud (samas: lk 7). Ühtlasi ei ole vanemaealiste ümberõpe nii kasulik kui nooremate töötajate puhul (Engelhardt, 2012: 554), sest üldjuhul on vanemaealiste tööelu lõpuni jäänud vähem aega kui noorematel inimestel. Tulemuseks on vanemaealiste töötajate vallandamine, muutes sellele vanusegrupile raskemaks nii tööturule jäämise kui ka naasmise töötuks jäämise korral (Täht ja Saar, 2006: 309-310). Statistilisi näitajaid vaadates, mõjutasid muutused kõige rohkem sinikraesid, kelle töökohtade arv kahanes 36% aastatel 1989-2008, samal ajal vähenes valgekraede töökohtade arv kõigest 6% võrra (Täht jt, 2011: 150).

Paljudel juhtudel on varajane tööturult lahkumine seotud suurenenud töötusega ning eelpensionist on saanud ettevõtetele optimeerimise ja restruktureerimise tööriist (Esping-Andersen, 1990). Vanemaealiste töötajate suur risk töö kaotada või jääda pikaajaliselt tööta ei ole seotud ainult sellega, et selles vanuses tööjõu nõudlus on väike, vaid ka sotsiaalpoliitikast (Ebbinghaus, 2006: 93). Töötuks jäämine näib olevat muutunud ühesuunaliseks teeks – kes kord vanemaealistest töötajatest välja on langenud, sellel on väga raske tööturule naasta (Täht ja Saar, 2006: 317). Nendele, kes on töötud, tähendab see tööta olemist tihtipeale üle aasta (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 38). Tööta staatus tekitab suure ühiskonnast välistamise riski, mis võib varajase tööturult lahkumise eriti atraktiivseks muuta (Täht ja Saar, 2006: 310). Töötus pigem suurendab soovi lahkuda tööturult varem kui hiljem (Hofäcker, 2014: 14). Enamikes arenendunud riikides omab tahtmatu pensionile jäämine märkimisväärset tähtsust tööjõu siirdumisel pensionile ja mõnes riigis saab selle arvele panna enamuse pensionile siirdumise juhtudest (Engelhardt, 2012: 552). Varajane lahkumine tööturult toimub palju tihemini mitteaktiivsusesse kui töötusesse, mis viitab laialdasele varajase pensioni võimaluste kasutamisele (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 38). Järelikult ei kajasta töötuse määr tõelist tahtmatut tööturult väljumist, kuna paljud vanemaealised loobuvad töö otsimisest, sest arvavad, et nad ei leia oma vanuse tõttu tööd (Ebbinghaus, 2006: 93).

Pensionile jäämise võimalusi pole viimastel aastatel arenendunud riikides mitte ainult parendatud, vaid ka ulatuslikult laiendatud, mis on viinud omakorda paljude töövõimeliste inimeste lahkumiseni tööturult ning sisenemiseni riiklike hüvitiste süsteemidesse -

„heaoluriiki“ (Esping-Andersen, 1990). Sellest tulenevalt on vanemaealiste tööhõive viimastel aastatel langenud, ühtlasi on näha, et vanemaealised töötavad tihtipeale osalise koormusega (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 39). Samas on heaoluriigist kui tööandjast saanud peamine tööhõive suurendaja (Esping-Andersen, 1990). Olukorras, kus eraettevõtted kärpivad töötajate ja järjest suurenev osa vanemaealistest siirdus pensionile, vajab riik üha enam lisatöötajate suurenenud pensionäride arvuga toimetulekuks (peamiselt meditsiini- ja hooldustöötajate näol, aga ka pensionimaksetega tegelevate asutuste töötajaskonna suurendamisega).

Eesti paistab teiste post-sotsialistlike riikide seast silma erandina, omades vastakaid tegureid (Unt ja Hofäcker, 2013: 15). Ühest küljest saab Eestit iseloomustada varajase pensionile siirdumise riigina tugevate tõiuketegurite tõttu, mille tulemuseks on ebatavaliselt kõrge töötuse määr vanemaealiste hulgas (samas: lk 15). Samuti investeeritakse vanemaealiste koolitamisega ja ümberõppesse väga vähe, mis aga oleks vajalik hoidmaks vanemaealisi kauem tööturul (Täht jt, 2011). Samal ajal on vanemaealine elanikkond kõrgelt haritud (peaaegu üks kolmandik vanemaealistest on kõrgharidusega) ning pensioni asendusmäär on ainult 58,3%, mis mõlemad ajendavad jätkama tööd ka pärast ametliku pensioniea saabumist (Unt ja Hofäcker, 2013: 15). Vanemaealisi töötajaid julgustatakse jääma tööturule võimalikult kauaks, mille tõestuseks on kasvav pensioniiga, madalad toetused töötutele ning võimalus töötada pensioni saamisega samal ajal (Täht jt, 2011: 152). Niisiis on ebaselge, kas Eesti seadusandliku süsteemi eesmärk on hoida vanemaealised tööturul või suunata nad varakult pensionile (samas: lk 152).

Tööturult väljumine sõltub pensioni asendusmäärast, selle seosest pensionieaga ning edasitöötamise võimalustest (Täht jt, 2011: 146). Kui pensionimaksed on teatud elustandardi säilitamiseks ebapiisavad, ei ole täielik tööturult lahkumine töövõimelisele inimesele, kes omab töökohta, meelepärane (Ebbinghaus, 2006: 42). Lisaks võivad töötajad jääda tööturule, kuna nad vajavad palgast saadavat sissetulekut (Täht jt, 2011: 146, Hofäcker, 2014: 14). Mida suuremad on pensionimaksed, seda vähem on inimesel põhjust jääda tööturule ning seda rohkem kasvab tendents lahkuda tööturult enne pensionikka jõudmist (Täht jt, 2011: 146). Varajase pensionile sirdumise eelistamist näitab selgelt alla 65aastaste tööturult lahkunud inimeste kasvav arv (Ebbinghaus, 2006: 91). Naiste varajast pensionile siirdumist on raskem märgata kahe paralleelse protsessi koosmõju tõttu – naiste osakaal töötajate suureneb, kuna naised naasevad tööturule pärast

laste sünnitamist, siiski naiste tööelu lüheneb ning seda isegi kiiremini kui meestel (samas: lk 92). Lisaks eelnevale töötavad naised osalise koormusega tihemini kui mehed (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 37).

Eestis on pensioni asendusmäär algusest peale püsinud stabiilne ja suhteliselt madalal (Täht jt, 2011: 151). Madalad pensionid tõukavad paljud tagasi tööturule, kuna vajatakse lississetulekut (Täht ja Saar, 2006: 317). Seetõttu on vanemaealiste töötus muutuste ajal tõusnud (Ebbinghaus, 2006: 230). Pärast töö kaotust on vanemaealistel töötajatel kaks võimalust: otsida uus töö või siirduda pensionile (Täht jt, 2011: 146). Nende naasmisega kaasneb tihti tugev langus karjääriredelil (Täht ja Saar, 2006: 317), kuna nende oskused on enamasti vananenud. Passiivsed tööturumeetmed, mis peamiselt vahendavad töökohti, ei lahenda tööturuprobleeme, seevastu on vaja aktiiviseerivaid meetmeid, mis parandavad töötajate tööle võtmist (*employability*) (Ebbinghaus, 2006: 263). Ühtlasi suurendavad passiivsed tööturumeetmed tööjõu kulusid, mistõttu langeb veelgi rohkem inimesi tööturult välja (samas: lk 263).

Kõrge keskmise pensionieaga riigid investeerivad märkimisväärselt aktiivse vananemise poliitikatesse nagu elukestev õpe, aktiivsed tööturumeetmed, osalise koormusega töötamise võimaluste loomine (Unt ja Hofäcker, 2013: 8). Üldiselt sisaldavad aktiivsed tööturumeetmed tegureid, mis parandavad mitteaktiivsete ja töötute ligipääsu tööturule, investeeringuid oskuste parendamisse ja tööturu toimimist üldiselt - need on kontrastiks traditsioonilisematele ning passiivsetele sissetulekute säilitamiseks mõeldud hüvitistele (Powell ja Barrientos, 2004: 100). Aktiivse vananemise poliitika suurendavad vanemaealiste seotust tööturuga ja vähendavad eelpensionile siirdujate hulka (Buchholz jt, 2006). Aktiivsete tööturumeetmete rakendamise kulutused SKP-st on enamikes riikides tõusnud, eriti 1970ndate ja 1990ndate aastate lõpus (Powell ja Barrientos, 2004: 89). Samal ajal on vanemaealised töötajad tihti vabastatud aktiivsest töötamisest ning neil ei ole võimalusi osaleda aktiivsetes tööturumeetmetes (Ebbinghaus, 2006: 93). Eestis on töötul võimalus ja ka kohustus osaleda Eesti Töötukassa poolt pakutavatel teenustel kuni pensioniealiseks saamiseni. Seega on vanemaealistel Eestis võimalik osaleda aktiivsetes tööturumeetmetes.

ALMP soosib töötamise jätkamist pensionieani või kauemgi, samal ajal toetab töötamise jätkamist ka varajase pensionile siirdumise võimaluste puudumine (Hofäcker, 2014: 22).

Veel üheks võimaluseks vanemaealiste tööelu pikendamisel on erinevate varajast pensionile siirdumist võimaldavate poliitikate ümbervaatamine. Nii näiteks kehtib Eestis süsteem, kus enne pensioniealiseks saamist tööturult lahkunute pensionimakseid vähendatakse ning hiljem pensionile siirdujate pensionimakseid suurendatakse. Ometi peavad kõik tulevased muudatused olema põhjalikult läbi analüüsitud, et positiivse mõju asemel ei kaasneks nendega negatiivseid mõjusid. Nii näiteks ei alanda töötute toetuste vähendamine vanemaealiste töötuse määra, kuna vanemaealistel on endiselt väiksem võimalus uus töö leida, vaid suurendab vaesust vanemaealiste töötute seas (Ebbinghaus, 2006: 230). Samuti jätkab töötus kasvamist, kui töövõimetuspensioni taotlemise tingimused on ära muudetud, aga pole paranenud puudega inimeste tööle võtmise tingimused (samas: lk 241). Järelikult selle asemel, et vähendada varajast tööturult lahkumist ja kulutusi, lähevad kulutused üle teise sotsiaalprogrammi, samal ajal varajane lahkumine tööturult jätkub (samas: lk 241). Kuna Eestis on pensioni asendusmäär madal ning erisused pensioni saajate vahel on väikesed, siis suurendab pensionäriks saamine oluliselt vaesusriski (Täht jt, 2011: 151).

Vanemaealiste tööelu pikendamiseks oleks vajalik suurendada ka osalise koormusega töökohtade hulka. Osalise koormusega töö võimaldab järkjärgulist väljumist tööturult ning väiksem töökoormus lükkab edasi täielikku väljumist tööturult (Ebbinghaus, 2006: 100). Ühtlasi on vanemaealiste pensionil olevate töötajate töö hoidmine kasulik, eriti pikaajase kogemuse ja erioskuste tõttu, samas ei soovi paljud ettevõtted luua osalise ajaga töökohti (Ebbinghaus, 2006: 233). Eestis võib selle suuresti panna kõrgete tööjõumaksude arvele. Tööandja jaoks ei ole kasulik osalise koormusega töötajat töö hoida, kuigi paljud vanemaealised nõustuksid jätkama, kui töökoormus oleks väiksem. 2006. aastal läbi viidud tööjõu-uuringu andmetel motiveeriks paindlikum tööajakorraldus tulevikus tööturule kauemaks jääma iga kümnendat vanemaealist (Luuk, 2009: 10). Mõnedel juhtudel on osajaga töö tegemine tõestus selle kohta, et eksisteerivad mittepiisavad täistööajaga töötamise võimalused vanemas eas või on pensionimaksed ebapiisavad (Ebbinghaus, 2006: 101). Niisiis võib osajaga töö olla nii vabatahtlik kui ka „peale sunnitud“ (samas: lk 102). Lisaks oleks vaja soodustada paindlike töövormide levikut terviseseisundi negatiivse mõju vähendamiseks, sest tervisliku seisundi halvenemisel ei pruugi töötaja soovida töötamise lõpetamist, vaid töötingimuste kohandamist (Alloja jt, 2007: 12).

Kokkuvõtvalt saab öelda, et Eesti pensionisüsteem on oma olemuselt kahetine. Ühest küljest tõukab suur töötuse määr vanemaealisi tööturult väljuma. Samal ajal eksisteerivad mitmed tööturule jäämist soodustavad tegurid nagu madalad pensionimaksud. Madalat pensionide asendusmäära aga ei saa kohe kindlasti pidada kõige paremaks ning jätkusuutlikumaks viisiks vanemaealiste töötamise jätkamiseks, kuna suure vaesusriski tõttu võivad paljud olla sunnitud tööd jätkama kehvast tervislikust seisundist hoolimata. Tunduvalt kasulikum ja vajalikum oleks soosida ja toetada vanemaealiste ümberõpet ning osalise tööajaga töökohtade loomist.

2. EESTI KONTEKST

2.1 Eesti positsioon tüpoloogiates

Alates erinevate sotsiaalsüsteemide väljakujunemisest on proovitud riike erinevate tunnuste abil kategoriseerida, liigitada gruppidesse. Kirjeldades ideaaltüüpe proovime leida sarnasusi riikide vahel ning leida nende erinevuste põhjuseid (Korpi ja Palme, 1998: 665). Üheks levinuimaks ja rohkem kasutatud mooduseks on Esping-Anderseni poolt loodud heoluriikide tüpoloogia. Esping-Andersen jagas riigid kolme rühma: liberaalsed, konservatiivsed ja sotsiaaldemokraatlikud (vaata lisaks Esping-Andersen, 1990; Ebbinghaus, 2006; Fenger, 2007). Siiski ei sobi ideaaltüübid tegelikkuses kunagi täielikult ning võivad varjata tegelikke erinevusi riikide vahel (Korpi ja Palme, 1998: 665). Seda eriti juhul kui grupid koosnevad väga eriilmelistest riikidest. Just seetõttu ei saa saadavalolevate andmete põhjal post-sotsialistlikke riike paigutada ühe tüübi alla (Hofäcker ja Pollnerová, 2006), mistõttu moodustavad post-sotsialistlikud riigid üsna heterogeense klasteri (Täht jt, 2011: 148). On tõenäoline, et pool sajandit kommunistlikku korda on loonud institutsionaalse pärandi, mille tõttu post-sotsialistlikud riigid kasutavad võrreldes olemasolevate heoluriikidega teistsuguseid arengupoliitikaid (Fenger, 2007: 3) ning iga riik on valinud enda jaoks kõige paremini sobiva tee. Post-sotsialistlikke riike saab üldiselt iseloomustada kui keskmise töökaitse tasemega ning madala vanemaealiste tööturul osalemise määraga riike (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 43). Võrdluses erineb Eesti teistes Ida-Euroopa riikides leitud mustritest selle poolest, et vaneamaealiste majanduslik aktiivsus on jäänud suhteliselt kõrgeks isegi 1990ndatel (Täht ja Saar, 2006: 308). Kui Eesti on valinud pigem liberaalse tee, siis teised Ida-Euroopa riigid on valinud pigem konservatiivsema tee (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 49).

Eesti näib sobituvat liberaalsete riikide sekka madala tööalase toetusega töö jätkamiseks, madala majandusliku kindlusega vanaduspõlves (Täht ja Saar, 2006: 309), kõrge vanemaealiste töötuse määraga ning ALMP marginaalse rolliga (Hofäcker, 2014: 11).

Olukordades, kus töökaitse ja turvalisus on madalad, on tööandjatel lihtsam reageerida turu muutustele vananenud kvalifikatsiooniga vanemaealiste töötajate vallandamisega (Buchholz jt, 2006: 15). Puudujäägid sissetulekute kindluse suhtes edendavad töölt-tööle mobiilsust isegi pärast pensioniea saabumist või kui öelda seda teisiti, vanemaealised jäävad tööturule, kuna neil on vaja säilitada sissetulekud (Täht ja Saar, 2006: 309). Kuna riiklik pensionisüsteem katab vaid osaliselt teenitud palga, peavad mõned töötajad jätkama töötamist majanduslikel põhjustel ka pärast pensioniealiseks saamist (Buchholz jt, 2006: 12). Kuigi võib juhtuda, et vanemaealised peavad leppima vähem atraktiivsete ametikohtadega, mis tähendab langevat mobiilsust ametiredelil (Täht ja Saar, 2006: 309). Tööandjatele meeldib vastav süsteem, kuna nii saavad nad reageerida paindlikult majanduslikele muutustele ning see hoiab vanemaealiste töötajate palgad madalal (Buchholz jt, 2006: 10). Vanemaealiste töötajate jaoks käib sellega kaasas suurem tööjõu volavus ning madalam palk, töökvaliteet ja prežtiis (samas: lk 10).

Lõuna-Euroopa riikidega seob meid suur varajasele pensionile siirdumise võimaluste kasutamine ning tugev seesolija-väljasolija (*insider-outsider*) loogika (Täht ja Saar, 2006: 309). Ometi on Eestis üle 50aastaste inimeste osalemise määr tööturul üle 60%, mis on jällegi võrreldav liberaalsete ja sotsiaaldemokraatlike heaoluriikide näitajatega (Täht jt, 2011: 156).

Kokkuvõttes vastab Eesti lähenemine eelkõige liberaalse heaoluriigi režiimile pakkudes väheseid võimalusi eelpensioniks, kehtestab selged kriteeriumid töötuseks ja töövõimetuseks ning tagab väikesed ja lühiajalised toetused (Täht ja Saar, 2006: 319-320) ning riik loodab pädlikule ja riigi poolt reguleerimata tööturule (vanemaealiste) töötajate uutele töökohtadele paigutumisel (Buchholz jt, 2006: 10). Esping-Anderseni (1990) uurimus on näidanud, et riike peaks kategoriseerima mitte ainult selle järgi, mida nad teevad, kui palju nad kulutavad või mida nad on lubanud, vaid ka kuidas nad suhestuvad turuga ja alternatiivsete erakindlustuse võimalustega. Mida lihtsam on tööandjatel vallandada töötajaid, seda rohkem on liikumist töötusesse ja liikumist töökohtade vahel (Buchholz jt, 2006: 15). Riigi roll on režiimi tüüpide defineerimise keskseks märksõnaks (Esping-Andersen, 1990). Järgnevalt tutvustame lähemalt Eesti pensionisüsteemi ning varajase tööturult lahkumise võimalusi.

2.2 Ülevaade Eesti pensionipoliitikast

Eestis kehtib hetkel kolmeastmeline pensionisüsteem. Esimene aste on vanaduspension, mida makstakse laekunud maksetest ja vastavalt inimese tööstaažile (vähemalt 15 aastat). Teiseks on rahvapension, mida rahastatakse maksudest. Rahvapension on universaalne pension, mis tagab minimaalse pensioni kõigile, ka neile, kes vanaduspensioni saajate hulka ei kuulu. Kolmanda astme ehk teise samba moodustab kogumispension. Viimane on finantseeritud nii töötaja enda kui ka riigipoolsetest sisse maksetest. Kogumispension on kohustuslik kõigile, kes on sündinud pärast 1983. aastat ja varem sündinutele vabatahtlik. Lisaks on kõigil soovijail võimalus koguda lisaraha kolmandasse sambasse. Kolmanda samba sisse makseid finantseeritakse täielikult töötaja enda sisse maksetest. 2014. aastal oli pensioniiga naistel 62 aastat ja meestel 63 aastat. Meeste ja naiste pensioniiga võrdsustub 2016. aastal.

Enne reformide läbiviimist oli pensioniiga Eestis suhteliselt madal, alates 1956. aastast meestele 60 aastat ja naistele 55 aastat (Täht jt, 2011: 150). Madalad pensionid ja seadused, mis võimaldasid vanemaealistel töötajatel kombineerida pensionimaksed ja sissetulekud töötasust, töötas Nõukogude Liidu ajal kui ajend jääda tööturule ka pärast pensioniea saabumist (Täht ja Saar, 2006: 308; Fultz ja Ruck, 2001: 20). 1990ndatel läbi viidud reformide peamiseks eesmärgiks oli üleminek ümberjagavalt meetodilt sissetulekust sõltuvatele hüvitistele (Täht jt, 2011: 151) ning pärast seda oodati või isegi julgustati vanemaealisi jääma tööturule võimalikult kauaks (Täht ja Saar, 2006: 309). Nii on pensioniea kasv alates 1990ndate keskpaigast kasvatanud pisut aktiivsust pärast pensioniiga, viidates hilisemale pensionile siirdumisele (Klesment ja Leppik, 2012: 10). Samas põhjustasid pensionireformid ning muutused majandussektoris vanemaealiste töötajate olukorra halvenemise tööturul. Vanemaealiste ebakindlamale staatusele tööturul viitab suurenenud mobiilsus ning väljumine tööturult töötuse ja mitteaktiivsuse tõttu (Täht ja Saar, 2006: 309). Eelnevast tulenevalt ning arvestades pensionimaksete madalat asendusmäära saab öelda, et pensionile siirdumine ei ole Eestis selgelt eaga seotud, vaid on pigem personaalne või karjäärivõimalustest sõltuv protsess, mis leiab aset vastusena institutsionaalsetele ajenditele (Täht ja Saar, 2006: 309). Näiteks on madalate pensionimaksetega riikides vanemaealised töötajad sunnitud jääma tööturule ka aastaid pärast pensioniea saabumist, mis omakorda pikendab tööelu ning sunnib liikuma madalapalgalistele, osalise koormusega, tähtajalistele töökohtadele või isegi töötama

mittemaetlikult (Buchholz jt, 2006: 12). Eestis plaanib 63% vanemaealistest jätkata töötamist ka pärast pensioniiga (Lindemann ja Unt, 2015).

Siiski on Eesti pensionisüsteemis loodud mitmeid võimalusi varajaseks pensionile siirdumiseks. Nendeks võimalusteks on ennetähtaegne vanaduspension ehk eelpension, soodustingimustel vanaduspension, töövõimetuspension ning vähesel määral kasutatakse ka töötute toetusi. Paljudes Euroopa riikides on mitmesuguseid varajasele pensionile siirdumise programme tutvustatud juba alates 1970ndatest (Unt ja Hofäcker, 2013: 4). See tähendab, et töötajad saavad oma töökarjääri lõpus kasutada eelpensioni eelseid, mis aitavad neil lahkuda tööturult enne vajalikku pensioniikka jõudmist, samal ajal saades pisut vähendatud pensionimakseid võrreldes õigeaegselt pensionile siirdumisel saadavate maksetega (Täht ja Saar, 2006: 306). Mõndades riikides on varajased pensionile siirdumise süsteemid loodud lahendama suurenevaid tööturuprobleeme ja kasvavat töötust vanemaealiste seas (Buchholz jt, 2006: 8, Fultz ja Ruck, 2001: 24). 1990ndatel põhjustas üleminek turumajandusele efekte, mis nii tõukas vaneamealisi tööturult lahkuma kui ka julgustas neid tööturule jääma, ometi oli see seotud ka personaalsete ressursidega (Täht ja Saar, 2006: 309). Vastusena muutustele, otsustas enamik endisi sotsialismiriike eelpensioni kasutamise kasuks ning tutvustasid oma põhjalikke reforme, et õigustada pensionisüsteeme uutes oludes (Täht jt, 2011: 148). Üleminekuriikide sisenemine globaalsele turule tõi kaasa suure eelpensionile siirdumise võimaluste kasutamise (Buchholz jt, 2006: 18). Eestis eksisteerisid eelpensionisüsteemid (hetkel nimetatakse soodustingimusel vanaduspensioniks) nii Nõukogude Liidu ajal kui ka hiljem, kuid seda võimaldati vaid kindlate ametialade esindajatele nagu piloodid, meremehed, kaevurid ning lapsevanemad, kes kasvasid mitut puudega last (Täht jt, 2011: 151). Praegu on soodustingimustel vanaduspensioni taotlemiseks samuti mitmeid võimalusi. Näiteks saavad viis aastat varem pensionile minna need, kes on osalenud Tšernobõli tuumakatastroofi järgsetel korrastustöödel ja üks vanematest, kes on kasvanud vähemalt kaheksa aastat puudega last.

1998. aasta Riikliku pensionikindlustuse seadus oli esimene, mis võimaldas kasutada võimalust siirduda pensionile kuni 3 aastat enne pensioniiga kõigil soovijatel (Täht jt, 2011: 151). Ometi tuleb erilist tähelepanu pöörata sellele, kui palju tööaastaid on vaja riiklikule pensionile kvalifitseerumiseks, kuna see omab tugevat mõju tööturult väljumise otsustele, eriti eelpensionile siirdumisel (Buchholz jt, 2006: 12). Eestis on eelpensionile

võimalik siirduda eeldusel, et isikul on omandatud 15 aastat Eesti tööstaaži. Siiski kaasneb selle võimalusega pensioni vähendamine (Täht jt, 2011: 151) ning iga varem pensionile mindud kuu eest arvatakse eeldatavast vanaduspensionist maha 0,4%. Ühest küljest on see saanud lahenduseks ebakindla olukorraga toime tulemisel vanemaealiste töötajate puhul - töötuks jäämise asemel eelistavad paljud vanemaealised liikuda stabiilsemasse pensionäri staatusesse (Täht ja Saar, 2006: 317). Ennetähtaegne vanaduspension on kujunenud ka majandusliku toimetuleku leevenduseks peamiselt pikka aega töötanud olnud pensionieelikutele ja tervisehäiretega eakatele, kelle töövõimetust ei ole enne pensioniea saabumist tuvastatud (Luuk, 2009: 17). Taolised pensioniskeemid, mis julgustavad vanemaealisi töötajaid varem pensionile siirduma, vähendavad efektiivselt vanemaealiste töötuse määra riigis (Buchholz jt, 2006: 9). Teisest küljest võib selle süsteemi hea kättesaadavus veelgi nõrgendada vanemaealiste staatust tööturul (Täht ja Saar, 2006: 317). Kokkuvõtlikult öeldes ei ole Eesti ennetähtaegse vanaduspensionis skeem toiminud eakate tööjõupakkumise otsese vähendajana nagu paljudes Euroopa heaoluriikides, vaid pigem pakub alternatiivset sissetulekut inimestele, kes pole nagunii juba pikka aega töötanud (Luuk, 2009: 17).

Teise võimalusena kasutatakse Eesti tööturul varajasel pensionile siirdumisel töövõimetuspensionit (Täht jt, 2011: 146). Töövõimetuspension on kõige sagedamini kasutatav varajasele pensionile siirdumise võimalus, üle 20% 55-59aastastest inimestest saab töövõimetuspensionit (Lindemann ja Unt, 2015). Töövõimetuspensionit saab isik alates 16. eluaastast kuni vanaduspensionieani eeldusel, et on omandatud seaduses sätestatud Eesti pensionistaaž ning töövõimekaotus peab olema vähemalt 40%. Töövõimetuspensionit taotlemine on inimese individuaalne otsus ning see ei sõltu tööandajast (Ebbinghaus, 2006: 136). Töövõimetuspensionit makstakse inimestele, kelle töövõime on tervisest tulenevatel põhjustel vähenenud. Eestis on võimalik saada töövõimetuspensionit ning samal ajal töötada, mistõttu võib esineda olukordi, kus inimesed üritavad töövõimetuspensioniga suurendada oma sissetulekuid, seda eriti piirkodades, kus palgad on madalad ning tööpuudus suur. Mõndades riikides on töövõimetuspension ainsaks riigi poolt makstavaks pikaajaliseks toetuseks nendele töötajatele, kes ei suuda leida tööd (Ebbinghaus, 2006: 138). Eestis on sama moodi, kuna töötute toetused on suhteliselt lühiajalised, pakkudes väljamakseid maksimaalselt ühe aasta jooksul pärast töötuks jäämist. Töövõimetuspensionit kasutatavus tööturult väljumise teena sõltub sellest,

kas töövõimetuspension eristab erinevaid puude raskusastmeid, kas pakutakse osalist pensionit või lubatakse osaaajaga töötamine ning kas nõutakse rehabilitatsiooni ning reintegratsiooni või tagatakse püsiv pension ümberhindamise vajaduseta (Ebbinghaus, 2006: 138). Hetkel kehtivate seaduste järgi puudub töövõimetuspensionäridel kohustus tööturuteenustes osalemiseks, küll aga tekib osalise töövõimega inimestel kohustus aktiivselt tööd otsida pärast töövõimereformi rakendumist. Eestis jääb aga endiselt kehtima ümberhindamise süsteem, mistõttu tuleb töövõimetus teatud aja tagant kõigil ümber hinnata.

Kolmandaks võimaluseks varakult tööturult väljuda on erinevad Eesti Töötukassa poolt pakutavad väljumisteed. Kui saadavalolevad töötutoetuste süsteemid pakuvad head asendusmäära (võrrelduna varasema sissetulekuga), on vanemaealised töötajad nõus vallandamisega või ka ise töölt lahkuma (Ebbinghaus, 2006: 136). Eestis pakub Töötukassa perioodiliste rahaliste toetustena töötutoetust ning töötuskindlustushüvitist. Töötuskindlustushüvitist makstakse lähtuvalt kindlustusstaasist ning enne töötuks jäämist saadud töötasust. Töötutoetus määratakse kuni 270 päevaks, töötutoetuse päevamäär 2015. aastal on 4,01 eurot ning 31kordne päevamäär 124,31 eurot (Toetused ja hüvitised...). Siiski on töötustaatus vanemaealisele töötajale pigem ajutine lahendus ning toimib sillana töötuks jäämise ja pensioniealiseks saamise vahelisel ajal. Kui inimesele on 270 päeva töötutoetust juba makstud, kuid tal on vanaduspensionieani jäänud vähem kui 180 päeva, makstakse talle töötutoetust kuni vanaduspensionikka jõudmiseni (Toetused ja hüvitised...). Vanemaealised võivad kasutada töötustaatus ja toetusi töövõimetuspensionini taotlemiseks kuluval ajal või eelpensioniealiseks saamiseni. Eesti Töötukassa poolt pakutav tervisekindlustus peaks eriti vanemaealisi inimesi ajendama end töötuna arvele võtma.

Standard ja eelpensionieal on oluline mõju töö- ja pensionikäitumisele vaid juhul, kui sellega kaasnevad majanduslikult atraktiivsed pensionimaksud (Unt ja Hofäcker, 2013: 4). Riikides, kus pensionimaksud on suhteliselt kõrged, otsustavad vanemaealised minna varem pensionile, et saada rohkem vaba aega, samal ajal säilitades varasema elustandardi (Buchholz jt, 2006: 9). Seega võib pensionile jäämise plaanide peamiseks osaks olla hüvitiste majanduslik suurus (Hofäcker, 2014: 5). Varajane pensionile siirdumine võib positiivses mõttes tähendada rohkem vaba aega, kuigi see võib olla ka nõ põgenemine töötuse eest tööelu lõpus (Täht ja Saar, 2006: 306-307), mistõttu võib pensionile siirdumise

soove mõjutada nii materiaalne kui ka tööalane ebakindlus (Hofäcker, 2014: 14). Võib arvata, et eelkõige madala pensionite asendusmäära tõttu plaanib 53% vanemaealistest töötajatest Eestis jätkata töötamist ka pärast pensioniiga ning ei planeeri varajast pensionile siirdumist (Lindemann ja Unt, 2015).

3. TÖÖTURULT VÄLJUMIST MÕJUTAVAD INDIVIDUAALSED PÕHJUSED

Pensionile jäämise plaane võivad mõjutada sotsiaalsed ja personaalsed põhjused, mille olulisemate teguritena saab nimetada vanust, haridust ja tervist (Alloja jt, 2007). Personaalsed asjaolud nagu abikaasaga samal ajal pensionile jäämine ja hoolt vajava pereliikme eest hoolitsemine võivad viia varajase pensionile siirdumiseni, isegi kui sellega kaasneb majanduslik kaotus (Ebbinghaus, 2006: 27; Lindemann ja Unt, 2015). Uurimused on näidanud, et tihtipeale kooskõlastavad paarid pensionile jäämise (Engelhardt, 2012: 554; Hofäcker, 2014: 14), mis võib enne pensioniikka jõudmist tööturult vanusevahe tõttu välja viia just naised (Buchholz jt, 2006: 19; Hofäcker, 2014: 22). Sarnaselt eelpool tooduga on tööjõus osalemise määr suurem töötava partneri olemasolul ja juhul, kui partner puudub, sama moodi on osalemise määr kõrgem suurema sissetulekuga majapidamistes ja suuremates leibkondades (Engelhardt, 2012: 559).

Ratsionaalse valiku teooria kohaselt valib inimene erinevate valikuvõimaluste seast välja enda huvidele kõige paremini vastava tegevuse (Hedström ja Swedberg, 1996: 128). Indiividid käituvad ettekavandatult ja ratsionaalselt, tuginedes nende käsutuses olevale informatsioonile (Hofäcker, 2010), millest tulenevalt peaksid individuaalsed otsused põhinema kolmel aspektil: huvid, uskumused ja võimalused (Hedström ja Swedberg, 1996: 128). Eelnevast tulenevalt planeerivad ratsionaalsed inimesed lahkumist tööturult võimalikult lähedale ajale, kui neil tekib õigus riiklikule või erapensionile (Hofäcker, 2014: 5). Oletades, et inimesed eelistavad tööle vaba aega, võib arvata, et vanemaealised lahkuvad tööturult niipea kui nende pensionimaksed katavad nende sissetuleku tööd jätkates (Hofäcker, 2010). Leetmaa jt (2004) järgi on töötamise jätkamine või tööturult lahkumine sageli seotud teenitava palgaga ja pensioni suurusega. Mida suuremad on sissetulekud, seda enam ollakse oma eluga rahul, sest hästikindlustatud pensionäridel on piisavalt aega elu nautimisele pühenduda — tegeleda hobidega, reisida, suhelda sõpradega (Luuk, 2009: 9). Beckeri (2008) järgi on Ameerika Ühendriikides läbi viidud uuringud

näidanud, et keskkooli- ja ülikooliharidus suurendab märgatavalt inimeste sissetulekut isegi pärast koolituskulude mahaarvamist ning pärast seda, kui on arvesse võetud, et kõrgema haridusega inimestel on üldiselt kõrgem IQ-tase ja neil on rikkamad, kõrgemalt haritud vanemad. Sarnaseid tulemusi on saadud ka teiste riikide kohta, mis on nii kultuuri kui ka majandussüsteemi poolest Ameerika Ühendriikidest erinevad. Kõrgharitud inimeste sissetulekud on peaaegu alati keskmisest suuremad. Järgnevalt antakse põhjalikum ülevaade analüüsis kasutatavatest personaalsetest faktoritest, mis mõjutavad tööturult lahkumist.

3.1 Sugu tööturult lahkumise mõjutajana

Nagu enamikes vananeva elanikkonnaga riikides, on ka Eestis eakate sooline jaotus ebaühtlane – meeste keskmine eluiga on palju madalam kui naistel (Tulva jt, 2013: 174). Samal ajal olulist sugudevahelist erinevust vanemaealiste tööhõives ei esine (Lindemann ja Unt, 2015; Saar ja Unt, 2015) - tööhõive on meestega võrreldes pisut kõrgem naiste seas (Saks, 2009: 74). See võib tuleneda asjaolust, et suurem osa meestest, võrreldes naistega, on hõivatud sinikraedena, kus terviseprobleemid mõjutavad edasi töötamise võimalusi rohkem (Lindemann ja Unt, 2015). Naised eelistavad raskuste tekkimisel tööturul varasemat pensionile siirdumise iga ning mehed peamiste leivateenijatena on valmis suurema tõenäosusega võimalusel oma pensionile siirdumist edasi lükkama kui naised (Hofäcker, 2014: 23). Järelikult lähevad naised pensionile varem kui mehed (Klesment ja Leppik, 2012: 19; Lindemann ja Unt, 2015).

Naiste ja meeste tööturukäitumist võib mõjutada ka sooline segregatsioon tööturul, mis toob enamasti endaga kaasa palgalõhe sugude vahel. Olgu selgituseks öeldud, et palgalõhe all mõistetakse käesolevas töös meeste ja naiste palkade erinevust (Anspal jt, 2009). Palgalõhe meeste ja naiste vahel eksisteerib igal pool maailmas (Randoja, 2008: 116). Üheks peamiseks palgalõhe seletavaks asjaoluks on see, et naised töötavad nõ naiste aladel, mis ongi madalamalt tasustatud, samas kui mehed töötavad kõrgemalt tasustatud nõ meeste aladel (Anspal jt, 2009). Nii nagu sooline palgalõhe võib mõjutada tööealiste inimeste tööturukäitumist, võib see mõjutada ka pensioniealiste või kohe pensioniikka jõudvate inimeste tööturult väljumise otsust. Eeldades, et töötajad on ratsionaalsed toimijad

tööturul, langetavad nad pensioniea saabudes otsuse jääda tööturule või sealt lahkuda selle järgi, mis on neile kasulik. Kas inimesel kaasneb suurem hüve sellega, et ta lahkub tööturult (pensionile) või on talle kasulik tööd jätkata. Kui palk on väike ja töö raske, siis võivad vaba aeg ja pension olla tähtsamad. Kuna naised on tööturul üldiselt hõivatud madalamalt tasustatud töökohtadel, siis on nende jaoks ilmselt kasulik lahkuda tööturult. Samuti on traditsiooniliselt olnud naised need, kes hoolitsevad abivajavate pereliikmete eest. Nii võib naise tööturult välja tõmmata ka vajadus ja tekkinud võimalus tööturult lahkuda, et alustada tööd omastehooldajana. Kodus hooldamine on Eesti tingimustes üldjuhul majanduslikult kasulikum kui asutushooldus.

3.2 Vanemaealiste oskused ning haridus tööturult lahkumise mõjutajana

Üheks põhjuseks vanemaealiste väljumisele tööturult struktuursete muutuste ajal võib olla nende oskuste kiire vananemine (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 45). Ebapiisavad või vananenud oskused on paljude tööandjate jaoks ratsionaalne põhjus vanemaealiste töötajate asendamiseks noorematega (Ebbinghaus, 2006: 30). Kuigi vanemaealiste hariduslik tase on noorematega võrreldes suhteliselt sarnane (Lindemann ja Unt, 2015), võib nende oskuste väärtus ajas kahaneda ning vajadus nende oskuste järele kaduda (Hofäcker, 2010). 1990ndate keskel ja lõpus hariduslikud erinevused suurenesid koos töötuse kasvuga vanemaealiste töötajate seas, kõige madalama haridustasemega töötajad olid kõige rohkem töötuks jäämisega ohustatud, samal ajal kui kõrgem haridustase toimis kaitsetegurina töötuse eest (Täht ja Saar, 2006: 316). Vanemaealised, kellel on kõrgem haridustase või kes on end pidevalt koolitanud, saavad ka tööturul paremini hakkama (Alloja jt, 2007: 12). Kõrgelt kvalifitseeritud mehed soovivad pensionile siirduda hiljem kui madalama kvalifikatsioonitasemega mehed (Hofäcker, 2014: 22). Ühtlasi omavad vanemaealised töötajad noorematega võrreldes rohkem töökogemusi, mis võib nende väärtust tööandjate seas oluliselt tõsta (Ebbinghaus, 2006).

Majandusteadlased vaatlevad kulutusi haridusele, koolitustele ja tervisekindlustusele kui investeeringut inimkapitali. Haridus ja töökogemused on kõige tähtsamad investeeringud inimkapitali (Becker, 2008). Sellest võib järeldada, et haridustase omab mõju ka 60ndates aastates inimeste tööturult lahkumise või sinna jäämise otsustele. Luuki (2009: 12) järgi on

Eestis pensioniikka jõudnutel tööelu pikendamiseks peamiselt kaks võimalust: kesk- või põhiharidusega pensionärid kas jätkavad või leiavad lihttöölise koha, kõrgharidusega ja erioskustega pensioniealised jätkavad töötamist tippspetsialistide, juhtide või kõrgema kvalifikatsiooniga ametnikena. Niisiis võivad vanemaealised töötajad, kes töötavad juhtide või spetsialistidena omada tööturul vaja minevaid oskusi (Lindemann ja Unt, 2015). Eesti tööturul on riskigrupiks just madalama haridustasemega vanemaealised (Alloja jt, 2007: 12), kuna kõrgema haridusega vanemaealised suudavad nooremate tööotsijatega töökohtade pärast paremini võistelda (Unt ja Hofäcker, 2013). Nende vanemaealiste töötajate jaoks, kelle töökoht oli seoses majandusliku restruktureerimisega kõige rohkem ohustatud, oli haridustase väga oluliseks ressursiks vältimaks töötuks jäämist ja tööturult välja langemist (Täht jt, 2011: 154). 1990ndatel kasvas hariduse mõju: mida kõrgem haridustase, seda kauemaks suutis töötaja jääda tööturule (Täht ja Saar, 2006: 314). Seega muudab madalam haridus püsimise ja taas sisenemise tööturule oluliselt raskemaks (Klesment ja Leppik, 2012: 24). Kõrge inimkapitali tase – tööturu nõuetele vastavad oskused ja kvalifikatsioon – pakub paremaid töölesaamise võimalusi ning töötingimusi, mis omakorda suurendab soovi hilisemaks pensionile siirdumiseks (Hofäcker, 2014: 14).

Alates tehnoloogia tulekust töökeskkonda on erisused olemasolevate ja nõutavate kvalifikatsioonide vahel probleemiks eriti vanemaealistele töötajatele (Engelhardt, 2012: 553). Põhjuseks võib olla vanemaealiste hariduse madalam konkurentsivõime, mistõttu on raskem tööturule püsima jääda või uuesti siseneda (Alloja jt, 2007: 12). Tööandjate vähene investeerimine koolitustesse on paljude vanemaealiste töötajate oskuste vananemise põhjuseks (Ebbinghaus, 2006: 30). Järelikult osalevad vanemaealised täiendkoolitusel vähem, mis kokkuvõttes viib vanemaealise tööjõu konkurentsivõime kaotusele (Leetmaa jt, 2004: 62). Seetõttu sõltuvad vanemaealiste töötajate võimalused enda kvalifikatsioon nõutuga vastavusse viia suuresti riigi poolt pakutavatest võimalustest (Engelhardt, 2012: 553).

Kiirelt vananev Euroopa elanikkond tähendab sisuliselt seda, et nõudlust kaasaegsete teadmiste ja oskustega töötajate järele ei ole võimalik rahuldada üksnes tööturule lisanduvate noortega, nagu see seni on toimunud, tuleb arvestada asjaoluga, et noorte arv väheneb pidevalt (Saar, 2002: 82). Seetõttu tõusis üha enam päevakorda ka vanemate töötajate õpe (samas: lk 82). Töötajate ametialased, tehnilised ning profesionaalsed oskused peavad suutma kiirelt kohaneda tehnoloogiliste uuendustega töökohal ning uute

loodud ametikohtadega (Buchholz jt, 2006: 2). Vaatamata elukestva õppe kontseptsiooni tutvustamisele, on vanemaealiste osalus ümberõppes ja koolitustes jäänud väga madalaks (Täht ja Saar, 2006: 304). Ometi oli 1990ndate aastate keskpaigaks jõutud seisukohale, et elukestev haridus ja koolitus mitte üksnes ei aita säilitada inimeste majanduslikku konkurentsivõimet ja tööhõivet, vaid on ühtlasi parimaks vahendiks võitluses sotsiaalse tõrjutusega, omades võtmerolli ka sotsiaalse integratsiooni tagamisel ja võrdsete võimaluste saavutamisel (Saar, 2002: 82). Sellegipoolest tööandjate valmidus investeerida vanemaealiste tööliste ümberõppesse või nende varustamisse uute töökohtade jaoks vajalike oskustega vanuse kasvades kahaneb, kuna vanemaealised töötajad lahkuvad töökohalt tõenäoliselt varem kui nende nooremad kaastöötajad (Buchholz jt, 2006: 7). Samuti on paljude tööandjate arvates vanemaealiste töötajate tööviljakus kahanev (Ebbinghaus, 2006: 29), mistõttu nende koolitamist ei peeta tulusaks. Riikides, kus tööturul osalemise määr ja elukestvas õppes osalemise määr oli madal, on ka kõrgemad ealise diskrimineerimise näitajad (Hofäcker ja Pollnerová, 2006: 46).

Eestis läbiviidud uuringute andmetel on ümberõpe ja koolitused kättesaadavad peamiselt valgekraedele, langetates niisiis kiire ja eduka naasmise võimaluse tööturule nendel, kes on kaotanud töö tööstus- või põllumajandussektoris (Täht ja Saar, 2006: 305). Seega võib arvata, et väljaõppeta töötajad vabrikutes asendatakse kiiresti väiksema arvu kõrgemalt kvalifitseeritud töötajatega, kes opereerivad arvutitel põhinevaid süsteeme (Buchholz jt, 2006: 6). Ühtlasi kogevad raskusi vanemaealised töötajad, keda koolitati tehase- ja kaubandustöötajateks, kuna nende käsitöö oskused ja kvalifikatsioonid vananevad tehnoloogia arenedes kiirelt (Buchholz jt, 2006:7). Kokkuvõtlikult saab öelda, et kõrgema haridustasemega valgekraed on töötuse eest kõige paremini kaitstud (Täht ja Saar, 2006: 316). Madalama haridustasemega vanemaealiste töötajate hulgas on mitteaktiivsus levinum kui kõrgema haridusega töötajate hulgas (Ebbinghaus, 2006: 176). Kõrgema haridustasemega inimestel on väiksem tõenäosus mitteaktiivsusesse siirduda, mis võib tuleneda haritumate inimeste keskmisest kõrgemast sissetulekust ja parematest töötingimustest (Alloja jt, 2007: 11). Kõrgharidus vähendab ka liikumist töövõimetusse (Klesment ja Leppik, 2012: 24). Sama moodi plaanivad kõrgharidusega töötajad võrreldes madalamalt haritutega suurema tõenäosusega jätkata töötamist ka pärast pensioniealiseks saamist (Lindemann ja Unt, 2015) ning lahkuvad seetõttu tööturult hiljem (Klesment ja

Leppik, 2012: 23). Lisaks eelnevale piirduvad koolitused peamiselt töötavate inimestega; töötute ja pensionäride osaluse määr on väga madal (Täht ja Saar, 2006: 305).

Vananenud oskused on paljudele tööandjatele põhjenduseks vallandada vanemaealisi töötajaid (Ebbinghaus, 2006: 30). Siinjuures kasvatab pikk ametiaeg ühes ettevõttes mitteaktiivsusesse siirdumise riski (Täht ja Saar, 2006: 314). Eesmärgiks on, et koolitatud pikaajalise töökogemusega vanemaealised töötajad oleksid tööandjale atraktiivsed, see vähendab uue töötaja otsimise ning koolitamise kulusid ning hoiab ära potentsiaalsed probleemid (nagu kohtuvaidlused ealise diskrimineerimise asjus) vanemaealise töötaja vallandamisel (Buchholz jt, 2006: 10). Vanemaealiste lühem ametiaeg ühes ettevõttes töötades viitab nende heale kohanemisvõimele uute tingimustega, samal ajal kui pikk ametiaeg kaotab oma kaitsva mõju ning viitab pigem haavatavusele (Täht ja Saar, 2006: 314). Tööandja poolt koolitatud vanemaealiste töötajate lisandväärtus on see, et nad on vajatud ning saavad teenida välja suurema pensioni (enamikes riikides, k.a Eestis, on võimalik teenida pensionilisa iga pärast pensioniiga töötatud kuu eest) (Buchholz jt, 2006: 10).

Kui kõrghariduseta töötajad pensionikka jõudes enamasti karjääriredelil langevad, siis kõrgharidusega vanemaealised saavad soovi korral peaaegu alati jätkata samal alal. Järelikult vanemaealised, kellel on kõrgem haridustase, saavad tööturul paremini hakkama ning neil pole põhjust tööturult lahkuda. Kõrgharidusega inimesed on üldiselt ka kõrgemapalgalisel, mistõttu kaasneb nende töötamise jätkamisega neile ka suurem kasutegur. Siinkohal saame vaadata inimeste otsust tööturult lahkuda ka kasumlikkuse seisukohalt ehk siis, mis on inimesele tema enda arvates kasulik. Tähelepanuta ei saa jätta ka eakate individuaalseid valikuid, mis põhinevad nende väärtushinnangutel ja eluga rahulolu suurendamise taotlustel (Luuk, 2009: 9). Sellest lähtuvalt saab vanemaealiste otsust tööturul osalemise kohta vaadata, kui ratsionaalset otsust antud eas, kas jääda tööturule või lahkuda püsivasse inaktiivsusesse ehk siis siirduda pensionile (Unt ja Hofäcker, 2013: 3).

3.3 Amet tööturult lahkumise mõjutajana

Ametipositsiooni mõju tööturult lahkumisele on varasemates uuringutes analüüsitud väga vähe. Pigem on analüüsitud erinevaid töökohaga seotud tegureid nagu tööstress, tööga rahulolu, töötingimused jne. Niisiis ei ole selge, kas ja kuidas amet tööturult lahkumist mõjutab. Lindemanni ja Unti (2015) analüüsist selgus, et ametipositsioon tööturult lahkumise soovile olulist mõju ei oma.

3.4 Tervislikud põhjused tööturult lahkumise mõjutajana

Kui industriaalajastul oli tervise halvenemine pensionile siirdumise kindlaks ennustajaks, siis nüüd on tervise mõju vähenenud (Hofäcker, 2010). Inimesed elavad kauem, aga lähevad pensionile varem, seega on nende tööturul veedetud aeg lühenenud ning pensionil olemise aeg pikenenud (Ebbinghaus, 2006: 9). Halb tervislik seisund võib ajendada vanemaealisi siirduma eelpensionile ning mitte jätkama töötamist pärast vanaduspensioniea saabumist, samuti on halva tervisega inimestel suurem tõenäosus mitteaktiivsusesse siirduda (Alloja jt, 2007: 7, 11). Seetõttu on pensioniea tõstmisel tähtsaimaks ümber sõnastada seosed töötamise ja tervise vahel (Unt ja Hofäcker, 2013: 5). Kuigi inimeste eluiga on pikenenud, on oluline teada, kas on paranenud inimeste tervis (Alloja jt, 2007: 7), kuna mõnede inimeste puhul on füüsiline ja mentaalne vananemine kronoloogilisest vananemisest kiirem (Unt ja Hofäcker, 2013: 5).

Tervislikke põhjuseid peetakse üheks peamiseks pensionile siirdumise põhjuseks. Indiviidi iseloomustavatest teguritest peetakse olulisemaks tervislikku seisundit ning enamasti on leitud, et halb tervis mõjutab inimest varem pensionile jääma (Alloja jt, 2007: 3). Eestis tehtud uuring kinnitab, et see on ka peamine põhjus, mida vanemaealised ise tööturult lahkumise põhjuseks toovad (Pettai, 2012). Järelikult seab tervislik seisund selged piirangud töötegemisel (Klesment ja Leppik, 2012: 6). Tervisliku seisundi halvenemine tähendab üldjuhul töövõime vähenemist, mistõttu võib suurenda töö kaotamise tõenäosus, ühtlasi võib inimene ise eelistada tööturult lahkumist, kui tal pole võimalust töötingimusi tervislikule seisundile kohandada (Alloja jt, 2007: 11).

Eestis ületab halva tervisega inimeste arv hea tervisega inimeste arvu juba enne 65. eluaastat, samas kui Euroopa Liidus üldiselt ilmneb selline muutus alles pärast 75. eluaastat (Saks, 2009: 75). Terviseprobleemidega inimeste arv kasvab vanuse kasvades, eriti järsk tõus toimub pärast 44. eluaastat (Saar ja Unt, 2015). Hetkel on Eestis suhteliselt suur vanemaealiste tööhõive määr kombineeritud suhteliselt halva tervisliku seisundiga, mis võib viidata sellele, et inimeste tervislik seisund on jäänud samaks või paranenud aeglasemalt kui on kasvanud pensioniiga (Klesment ja Leppik, 2012: 10). Parema tervisega inimesed plaanivad jääda tööturule kauemaks ning töötamist soovib jätkata pärast pensioniiga ka 46% inimestest, kelle tervis ei pruugi töö jätkamiseks olla piisavalt hea (Lindemann ja Unt, 2015). Kokkuvõttes saab öelda, et Eestis halveneb eakate tervis tunduvalt kiiremini kui Euroopa Liidus keskmiselt, niisiis on terviseseisund oluliseks eakate elukvaliteeti alandavaks teguriks (Saks, 2009: 75).

4. HÜPOTEESID

Teoreetilisele osale tuginedes soovitakse töö analüüsisosas kontrollida järgnevate väidete kehtivust:

Esiteks: naised siirduvad võrreldes meestega rohkem eelpensionile ning mehed siirduvad võrreldes naistega rohkem töövõimetuspensionile. Eelkõige võib põhjenduseks olla naiste soov ühildada pensionile siirdumine kaaslasega ning naiste traditsiooniline oluliselt madalam pensioniiga. Sama moodi võib perele olla kasulikum naise lahkumine tööturult võrreldes mehe siirdumisega pensionile, et hoolitseda abivajava pereliikme eest. Seda eelkõige naiste madalama palga ehk soolise segregatsiooni tõttu tööturul. Töövõimetuse tõttu lahkuvad tööturult pigem mehed kui naised, kuna mehed töötavad tõenäolisemalt tööstussektoris, kus terviseriskid on suuremad ning tervislik seisund mõjutab edasitöötamise võimalusi rohkem.

Teiseks: töövõimetuspensionäride seas on rohkem üksikuid inimesi kui eelpensionil ja vanaduspensionil olijate seas, kuna töötava partneri olemasolu vähendab varajase tööturult lahkumise soovi. Seda eriti meeste seas, kuna mehed tunnetavad ennast endiselt peamiste leivateenijatena.

Kolmandaks: madalama haridustasemega inimesed lahkuvad tööturult varem. Üheks lahkumise põhjuseks on väiksem sissetuleku langus. Kuna madalamalt haritud inimesed töötavad tavaliselt ka madalamalt tasustatud töökohtadel võrreldes kõrgemalt haritud inimestega, siis ei ole nenede jaoks üleminek töötasult pensionile nii järsk (arvestades madalat pensioni asendusmäära Eestis). Teiseks kasutatakse töövõimetuspensionini ka töötustaatusel välja pääsemiseks, kuna töövõimetuspension on ainus pikaajaliselt riigi poolt makstav hüvitis Eestis. Töötuks jäämise risk on kõige suurem just madalamalt haritud töötajate jaoks ning ka töötingimused on madalamalt haritudel tavaliselt tervist kahjustavamad. Loogiline on järeldada, et töövõimetuspensionäride seas on madalama haridustasemega inimesi võrreldes teiste gruppidega rohkem.

Neljandaks: töövõimetuspensionäride seas on rohkem lihttöölisena töötanud inimesi kui eelpensionil olijate ja vanaduspensionäride seas, kuna just need valdkonnad on tavaliselt seotud kõige suuremate terviseriskidega. Lisaks on töökohtade kohandamine lihttöölise ametikohtadel tihtipeale kõige keerulisem. Eeldatakse, et vanaduspensionäride seas on kõige rohkem varem juhtide ja spetsialistidena töötanud inimesi, kuna need valdkonnad on kõige paremini tasustatud ja pigem soodustavad kauemaks tööturule jääma.

Viiendaks: tööturult varem lahkunute tervisenäitajad on hiljem lahkunute omadest kehvemad. Eelduseks on, et töövõimetuspensionäride tervislikud näitajad on analüüsitavaatest gruppidest kõige kehvemad.

5. KASUTATAVATE ANDMETE JA UURIMISMEETODITE KIRJELDUS

Käesoleva töö läbiviimisel kasutatakse SHARE andmestiku (<http://www.share-estonia.ee/index.php?id=21>) aastatel 2010 ja 2011 kogutud andmeid. SHARE on üleeuroopaline vanemaealiste longituuduuring, mille sihtgrupiks on üle 50aastased inimesed, mistõttu on andmestik sobiv vanemaealiste käitumuste uurimiseks. Lisaks on SHARE andmestik sobiv, kuna intervjueeritavatel küsitakse erinevate tööturukäitumist mõjutavate tegurite kohta, mistõttu on võimalik teada saada, kuidas mõjutavad analüüsi kaasatud tegurid vanemaealiste tööturuotsuseid. Analüüsimisel kasutatakse respondentide personaalseid tegureid nagu sugu, vanus, perekonnaseis, haridustase, ametipositsioon enne pensionile siirdumist ning vastajate hinnang oma tervislikule seisundile.

5.1 Valimi kirjeldus

Lõputöös kasutatakse andmeid 50-70aastaste Eestis elavate inimeste kohta. Vanusevahemik on valitud lähtuvalt sellest, et respondendid on õige pea pensioniikka jõudmas või juba pensioniealised, seetõttu on teema nende jaoks ilmselt olulisem ja päevakajalisem kui nooremate inimeste jaoks. Ühtlasi on sellisel juhul valimisse kaasatud eelpensionil ja töövõimetuspensionil olijad. 70aastaseid ja vanemaid inimesi analüüsi ei kaasata, kuna nemad on üldjuhul tööturult väljunud pikka aega tagasi ning ei pruugi enam nii täpselt mäletada, mis põhjustel nad lahkusid. Samuti on üle 70aastaste inimeste tööturul osalemise määr väga madal. Kuna andmestikus vanuse tunnust eraldi ei ole, konstrueeriti vanuse tunnus sünniaasta tunnust kasutades ning analüüsil kasutatakse filtrit, mis kaasab analüüsi ainult 50-70aastased respondendid. Vastavalt eelpool toodule moodustab koguvalimi 4153 respondenti.

5.2 Sõltuva tunnuse kirjeldus

Sõltuva tunnuseks kasutatakse käesolevas töös autori poolt konstrueeritud tunnust, mis jagab respondendid kolme gruppi: töövõimetuspensionärid, eelpensionil olijad ning vanaduspensionärid. Kuna töö eesmärgist tulenevalt kaasatakse analüüsi vaid tööturult väljunud inimesed, on sõltuv tunnus saadud kahe andmestikus olnud tunnuse liitmisel. Nii on kasutatud küsimust “Milline neist valikutest Teid praegu kõige rohkem iseloomustab”, kus vastusevariantidena on antud loetelu tööturul osalemise kohta, et teha kindlaks, kas inimene on tööturult väljas. Küsimust “Kas Te saite eelmisel aastal mõnda neist riiklikest pensionitest või hüvitistest”, mille vastusevariantidena antakse loetelu erinevatest riigi poolt rahastatavatest hüvitistest, kasutatakse, et teha kindlaks, millise pensionäriga on tegemist. Vanaduspensionärid tehti kindlaks selle järgi, et nad on esimese küsimuse järgi pensionil ning teise küsimuse järgi saavad riiklikku vanaduspensionit. Siinjuures on välja jäetud teisest sambast osamakseid saavad respondendid, kuna neid on niivõrd vähe. Eelpensionil olijad tehti kindlaks selle põhjal, et nad olid pensionil ning said pensioni enne pensioniiga. Töövõimetuspensionäride puhul tehti kindlaks, et nad oleks pensionil või töötamise täielikult lõpetanud püsiva haigus, puude või töövõimetuse tõttu ning said töövõimetuspensionit. Taoline tunnuse konstrueerimine aitas välistada ka haigushüvitise saajad töövõimetuspensionit saajatest. Saadud tunnuse konstrueerimisel saadi valim, mis koosneb 1664 respondendist. Tunnus jaguneb järgnevalt: 371 töövõimetuspensionäri (22%), 84 eelpensionil olijat (5%) ning 1209 vanaduspensionäri (73%).

5.3 Sõltumatute tunnuste kirjeldus

Sõltumatute tunnustena kasutatakse logistilise regressioonanalüüsi läbi viimisel respondentide vanust, sugu, tervisenäitajaid, haridust ning ametipositsiooni. Sama moodi vaadeldakse käesolevas töös sõltuvast tunnusest lähtuvalt pensionile siirdumise vanust, pensionile siirdumise põhjuseid ning respondentide rahulolu. Vanuse tunnus on kirjeldatud ülal (vt alapeatükk 5.1). Pensionile jäämise vanus konstrueeriti kasutades andmestikus olevaid sünniaasta ja pensionile jäämise aasta tunnuseid. Sugu kasutatakse andmestikus antud kujul. Sooliselt jagunevad respondendid järgnevalt: 43% mehed ja 57% naised.

Antud jaotus on suhtelist ootuspärane, arvestades meeste madalamat eluiga. Respondentide tervist hinnatakse kasutades andmestiku küsimust “Kas Te ütleksite, et Teie tervis on...”, kus vastajad said anda hinnagu enda tervisele viiepallilisel skaalal. Vastavalt respondentide jaotusele on omavahel ühendatud vastusevariandid suurepärase, väga hea ja hea. Uue kolme väärtusega tunnuse järgi hindab enda tervist väga halvaks 15%, rahuldavaks 48% ja heaks 37% vastajatest. Lisaks tervisliku seisundi analüüsimisele vaadeldakse ka küsimust “Kas Teil on terviseprobleeme, mis piiravad Teid tasustava töö tegemisel”. Viimati toodud küsimust kasutatakse käesolevas töös andmestikus esitatud kujul.

Perekonnaseisu iseloomustav tunnus on konstrueeritud kasutades küsimust “Milline on Teie ametlik perekonnaseis”. Analüüsis kasutatavas tunnuses on liidetud omavahel vastusevariandid abielus, elab koos abikaasaga ning kooselu notariaalselt sõlmitud varalepinguga. Samuti on liidetud variandid abielus, kuid elab abikaasast lahus ja lahutatud. Andmestikus toodud kujule on jäetud variandid vallaline, ei ole kunagi abielus olnud ja lesk. Tulemusena on saadud uus nelja väärtusega tunnus, kus vastajad jagunevad järgmiselt: abielus või kooselus on 65%, lahutatud 14%, vallalised 9% ja lesed 12% vastajatest.

Hariduse tunnus on analüüsiks konstrueeritud võttes aluseks andmestiku küsimuse “Milline on Teie kõrgeim omandatud haridustase”, kus vastusevariantide liitmise tulemusena on saadud uus nelja väärtusega tunnus – alg- või põhiharidus, keskharidus, kutseharidus ja kõrgharidus. Keskhariduse tunnust kasutatakse andmestikus antud kujul. Alg- või põhiharidus on saadud variantide algharidus üldhariduskoolist, põhiharidus üldhariduskoolist ja kutsekoolis saadud kutse (põhihariduse nõudeta) liitmisel. Kutseharidus moodustub variantide kutseõpe kutsekoolis (põhihariduse nõudega), kutsekoolis omandatud kutse (keskhariduse nõudega) ja keskeriõppeasutuses või tehnikumis omandatud kutse keskhariduse baasil liitmisel. Kõrgharidus moodustub variantide kõrgharidus: kutsekõrgharidus või rakenduskõrgharidus või diplomiõpe ja doktor liitmisel. Ülejäänud variante käesoleva töö analüüsi ei kaasta. Analüüsiks konstrueeritud tunnuse järgi jagunevad vastajad järgnevalt: alg- või põhiharidusega on 17%, keskharidusega 23%, kutseharidusega 37% ja kõrgharidusega 22% respondentidest.

Ametipositsiooni tunnuse loomisel on aluseks võetud andmestiku küsimus “Mis kirjeldab kõige paremini Teie tööülesandeid selles ametis? Milles Teie töö seisnes”, kus on liitmise tulemusena saadud neljaosaline tunnus. Variantide 1, 2, 3 liitmisel on saadud uus tunnus, mille moodustavad juhid ja spetsialistid. Variantide 4 ja 5 liitmisel moodustub ametnike ja teenindustöötajate kategooria. Variantide 6, 7, 8 liitmisel saadakse oskustöölisi hõlmav grupp ning variant 9 kasutatakse andmestikus antud kujul lihttöölise kategooriana. Uue tunnuse järgi moodustavad juhid ja spetsialistid 23%, ametnikud ja teenindustöötajad 16%, oskustöölised 37% ja lihttöölised 24% vastajatest.

Lisaks eelpool toodule kasutatakse analüüsil küsimust ”Mis põhjusel Te töötamise lõpetasite“, ning eluga rahulolu iseloomustavaid küsimusi küsimustiku plokist AC.

5.4 Analüüsimeetodite kirjeldus

Andmete analüüsimisel kasutatakse statistikapaketti SPSS. Kõigepealt antakse ülevaade iga sõltumatu tunnuse üldistest trendidest sõltuva tunnuse suhtes, kasutades selleks risttabeleid. Analüüsiosa lõpus viiakse läbi mitmemõõtmeline logistiline regreesioonaanalüüs, kuhu kaasatakse eelpool kirjeldatud sõltumatud tunnused: sugu, vanus, perekoonaseis, haridustase, ametipositsioon ja tervislik seisund.

6. PENSIONILE SIIRDUMIST MÕJUTAVAD TEGURID ERINEVATES PENSIONÄRIDE GRUPPIDES

Tabel 1. Erinevate pensionäride gruppide jaotus riigiti (%)

	Töövõimetus pensionärid	Eelpensionil olijad	Vanaduspensionärid	Pensionärid kokku
Austria	11	6	83	100
Saksamaa	9	4	87	100
Rootsi	19	0	81	100
Holland	23	10	67	100
Hispaania	22	5	73	100
Itaalia	6	46	48	100
Prantsusmaa	3	1	96	100
Taani	22	25	53	100
Šveits	11	4	85	100
Belgia	15	18	67	100
Tšehhi	14	3	83	100
Poola	15	2	83	100
Ungari	27	5	68	100
Portugal	25	20	55	100
Sloveenia	14	7	79	100
Eesti	22	5	73	100
Kokku	15	9	76	100

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Riikideüleses võrdluses (vt Tabel 1) jagunevad respondendid järgnevalt: kõige vähem oli vaadeldud grupis eelpensionil olijaid ning kõige rohkem vanaduspensionäre. Suure

töövõimetuspensionäride osakaaluga paistab silma Holland, Hispaania, Taani, Ungari, Portugal ja Eesti. Eelpensionil olijate suure osaga respondentidest paistab silma eriti Itaalia, kuid ka Taani, Belgia ja Portugal. Siinkohal on vaja selgitada, et teisi Euroopa riike on võrreldud sarnaselt Eesti jaoks konstrueeritud tunnusega riigi poolt makstavate hüvitiste suhtes ning seega ei ole analüüsi kaasatud eri- ja erapensionite saajad, mistõttu ei pruugi Tabelis 1 antud jaotus peegeldada kõikide analüüsitud riikide tegelikku olukorda. Võrreldes Euroopa keskmisega on Eestis tööturult lahkunute seas töövõimetuspensionäride osakaal suurem ning eelpensionil ja vanaduspensionil olijate osakaal väiksem. Eestis on töövõimetuspensionäride näol tegemist olulise tööjõu ressursiga, kelle tööle rakendamine võiks oluliselt vähendada tööjõupuudust.

6.1 Sugu, perekonnaseis ja vanus tööturult lahkumist mõjutavate teguritena erinevates pensionäride gruppides

Sugudevahelisel võrdlusel tuleb välja, et meeste seas on töövõimetuspensionäre oluliselt rohkem kui naiste seas, vastavalt 27% 50-70aastastest meestest ning 19% samas vanuses olevatest naistest on töövõimetuspensionärid. Ühtlasi on meeste seas eelpensionil olijaid (6%) pisut rohkem kui naiste seas (4%). Tabelis 2 toodud andmetest nähtub, et töövõimetuspensionäride seas on oluliselt vähem neid, kes on abielus või paarisuhtes. Siiski on töövõimetuspensionäride seas oluliselt rohkem neid, kes pole kunagi abielus olnud või on lahutatud. Leskesid on ootuspäraselt kõige rohkem vanaduspensionäride seas.

Tabel 2. Erinevate pensionäride gruppide perekonnaseis (%)

	Töövõimetuspensionär	Eelpensionil olija	Vanaduspensionär	Pensionärid kokku
Abielus või paarisuhtes	56	69	68	65
Vallaline	17	11	7	9
Lahutatud	22	11	11	14
Lesk	5	9	14	12
Kokku	100	100	100	100

Hii-ruut statistikud kirjeldava statistika kohta on esitatud Lisas 1

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Pensionile siirdumise vanuse järgi saab öelda, et töövõimetuspensionärid lahkuvad tööturult kõige varem, neile järgnevad eelpensionil olijad ning kolmandana vanaduspensionärid. Vastavalt on tööturult enne 60. eluaastat lahkunud 49% vanaduspensionäridest, 78% eelpensionil olijatest ning koguni 94% töövõimetuspensionäridest. Kui eelnevalt toodu on pensionäride gruppe arvestades loogiline, siis on siinkohal oluline pöörata tähelepanu just vanaduspensionäridele, kes on lahkunud tööturult enne 60aastaseks saamist. Nende suur osakaal viitab asjaolule, et väga suur osa tööturult lahkunud vanaduspensionäridest on väljumiseks kasutanud alternatiivseid väljumisviise vanaduspensionile. Siinkohal pidas töö autor vajalikuks analüüsida ka meeste ja naiste erinevusi, et selgitada välja, kas suurt vanaduspensionäride lahkumist tööturult enne 60. eluaastat saab selgitada naiste madalama pensionieaga. Antud juhul see kinnitust ei leidnud ning järelikult ei saa väita, et naiste madalam pensioniiga oleks põhjustanud suure osa alla 60aastaste vanaduspensionäride väljumise tööturult. Seetõttu võib suure tõenäosusega olla tegemist varasemate töövõimetuspensionäridega, eelpensionil olijatega või töötutega.

6.2 Haridustase ja ametipositsioon tööturult lahkumist mõjutavate teguritena erinevates pensionäride gruppides

Tabel 3. Erinevate pensionäride gruppide haridustase (%)

	Töövõimetuspensionär	Eelpensionil olija	Vanaduspensionär	Pensionärid kokku
Alg- või põhiharidus	35	29	26	17
Keskharidus	20	24	25	23
Kutseharidus	38	33	34	37
Kõrgharidus	7	14	15	23
Kokku	100	100	100	100

Hii-ruut statistikud kirjeldava statistika kohta on esitatud Lisas 1

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Tabelist 3 nähtub, et töövõimetuspensionäride seas on kõrgharidusega inimesi kaks korda vähem kui teiste pensionäride seas. Ühtlasi on töövõimetuspensionäride seas alg- või põhiharidusega respondentide osakaal oluliselt suurem kui teistes vaadeldud gruppides.

Sellest tulenevalt võib öelda, et töövõimetuspensionäride haridustase on teiste analüüsi kaasatud gruppidega võrreldes madalam. Samas paistavad erandina silma eelpensionil olijad, kelle seas on madalama haridustasemega naisi rohkem kui mehi. Eelpensionil olevatest naistest on 34% alg- või põhiharidusega ning eelpensionil olevatest meestest on alg- või põhiharidusega vaid 23%. Samaselt on eelpensionil olevatest naistest kõrgharidusega 11% (meeste vastav näitaja on 18%).

Tabelist 4 nähtub, et töövõimetuspensionäride seas on varem juhtide ja spetsialistidena töötanud inimeste osakaal kuni kolm korda madalam kui teistes vaadeldud gruppides. Sellest tulenevalt on oluliselt kõrgem aga oskustöölise ja lihttöölise osakaal võrreldes eelpensionil ja vanaduspensionil olijatega. Ametipositsioone analüüsidest joonistub välja ka ametialane segregatsioon tööturul. Selgelt eristuvana on näha nn naiste töö ehk teenindusvaldkond. Ühtlasi nähtub selgelt, et mehed on peamiselt oskustöölised. Ometi eristub siin taaskord eelpensionil olijate grupp, kus lihttöölise ametit pidas 30% naistest ning vaid 13% meestest.

Tabel 4. Pensionäride gruppide ametipositsioon enne pensionile siirdumist (%)

	Töövõimetuspensionär	Eelpensionil olija	Vanaduspensionär	Pensionärid kokku
Juht, spetsialist	9	24	27	23
Ametnik, teenindustöötaja	14	12	17	16
Oskustöölise	42	43	34	36
Lihttöölise	35	21	22	25
Kokku	100	100	100	100

Hii-ruut statistikum kirjeldava statistika kohta on esitatud Lisas 1

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Üldistatult võib öelda, et mida varem on inimene lahkunud tööturult, seda vähem tõenäolisemalt töötas ta enne pensionile jäämist juhi või spetsialistina. Samasugune trend avaldub vaadeldes alg- või põhiharidusega respondente.

6.3 Tervislik seisund tööturult lahkumist mõjutava tegurina erinevates pensionäride gruppides

Ootuspäraselt hindasid töövõimetuspensionäridest pooled oma tervist väga halvaks ning vaid väga väike osa töövõimetuspensionäridest peab enda tervist heaks (vt Tabel 5). Võrreldes teiste pensionäride gruppidega oli väga halva tervisega eelpensionäre kõige vähem. Eelpensionil ja vanaduspensionil olijate seas oli võrdselt neid, kes pidasid enda tervist heaks. Niisiis saab öelda, et eelpensionil olijate tervislik seisund on kõige parem. Hea tervisega inimeste seas on naiste osakaal kõikides pensionäride gruppides suurem kui meeste osakaal. Sama moodi nähtub, et ainult eelpensionil olijate seas on väga halva tervisega naiste osakaal meeste omast suurem (naisi 18%, mehi 13%). Vanuse ja tervise seostes saab tuua välja trendi, et vanuse kasvades tervisenäitajad langevad. Samuti selgub, et töövõimetuspensionäridel esineb kõige enam terviseprobleeme, mis piiravad neid tasustava töö tegemisel. Nii arvab 90% töövõimetuspensionäridest, eelpensionil olijate vastav näitaja on 43% ning vanaduspensionäridel 50%.

Tabel 5. Erinevate pensionäride gruppide tervislik seisund (%)

Tervislik seisund	Töövõimetuspensionär	Eelpensionil olija	Vanaduspensionär	Pensionärid kokku
Hea	5	23	23	37
Rahuldav	45	61	56	48
Väga halb	50	16	21	15
Kokku	100	100	100	100

Hii-ruut statistikud kirjeldava statistika kohta on esitatud Lisas 1

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Vaadeldes eraldi iga pensionäride gruppi selgub, et vanaduspensionäride seas on hea tervisega kõige rohkem juhtide ja spetsialistidena töötanud inimesi, eelpensionil olijate seas oskustöölisena töötanud inimesi ning töövõimetuspensionäride seas lihttöölisena töötanud inimesi. Rahuldava tervisega on kõikides gruppides kõige suurem osa osakustöölisena töötanud inimestest. See trend on sarnane Tabelis 4 ilmnevale.

6.4 Pensionile siirdumise põhjused erinevates pensionäride gruppides

Heites nüüd pilgu pensionile siirdumise põhjustele Tabelis 6, on näha, et pooled vanaduspensionäridest on lahkunud tööturult, kuna neil tekkis õigus riiklikule pensionile. Ootuspäraselt on kõige rohkem töövõimetuspensionäre lahkunud tööturult halva tervisliku seisundi tõttu. Antud tabelist tuleb väga hästi välja peamine eelpensionile siirdumise põhjus, milleks on koondamine. Võrreldes teiste pensionäride gruppidega väljuvad eelpensionil olijad tööturult pea poole rohkem koondamise tagajärjel.

Tabel 6. Erinevate pensionäride gruppide pensionile siirdumise põhjused (%)

	Töövõimetuspensionär	Eelpensionil olija	Vanaduspensionär	Pensionärid kokku
Õigus riiklikule pensionile	31	17	50	48
Õigus eripensionile	8	4	1	1
Õigus erapensionile	0	0	0	0
Ennetähtaegne pension	4	31	4	6
Koondati	19	43	24	25
Halb tervis	38	5	13	13
Sugulase või sõbra halb tervis	2	5	2	2
Soov jääda pensionile koos kaaslasega	0	0	1	0
Soov veeta rohkem aega perekonnaga	2	0	5	5
Soov nautida elu	0	0	3	3

Hii-ruut statistikud kirjeldava statistika kohta on esitatud Lisas 1

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Ootuspäraselt on eripensioni ja erapensioni võimaluste kasutamine väga madal. Üllatuslikult madal, alla ühe protsendi, on töö autori arvates soov jääda pensionile koos

abikaasaga. Sarnaselt eelpool toodule on arvatust ebapopulaarsem lahkumise põhjus sugulase või sõbra halb tervis, soov veeta rohkem aega perekonnaga ning soov nautida elu.

6.5 Rahulolu hinnangud erinevates pensionäride gruppides

Tabelist 7 tuleb välja kui suur osa pensionäridest tunneb sageli, et tabelis toodud väide käib tema kohta. Andmete järgi on töövõimetuspensionäride seas rahuloluhinnangud kõige madalamad. Nii näiteks tunnevad töövõimetuspensionärid sagedamini, et vanus ja rahapuudus takistavad neil tegemast seda, mida nad tahaksid teha. Ühtlasi tunnetavad töövõimetuspensionärid võrreldes teiste pensionäride gruppidega rohkem seda, et nad ei saa teha, mida nad sooviksid. Kui töövõimetuspensionärid on selgelt kõige kehvamate rahuolu hinnagutega, siis eelpensionil ja vanaduspensionil olijad moodustavad omavahel pisut heterogeensemata gruppi. Nii on näiteks eelpensionil olijate seas kõige rohkem neid, kes on vastanud sageli väitele “olen täis energiat” ning vanaduspensionäride seas kõige rohkem neid, kes on vastanud sageli väitele “minu elul on tähendus”.

Tabel 7. Erinevate pensionäride gruppide jaotus vastusevariandi “sageli” järgi (%)

	Töövõimetus- pensionär	Eelpensionil olija	Vanadus- pensionär	Pensionärid kokku
Vanus takistab	26	12	17	19
Asjad ei ole minu kontrolli all	22	12	12	15
Olen elust kõrvale jäetud	23	16	10	13
Saan teha mida tahan	26	41	42	38
Rahapuudus takistab	62	50	36	42
Ootan huviga järgmist päeva	40	36	49	47
Minu elul on tähendus	36	42	54	50
Vaatan rahuloluga oma elule tagasi	20	30	37	33
Olen täis energiat	15	37	30	27
Elu on täis võimalusi	14	32	24	22
Tulevik toob head	10	19	17	15

Hii-ruut statistikud kirjeldava statistika kohta on esitatud Lisas 1

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

6.6 Erinevused erinevate pensionäride gruppide vahel

Mitmemõõtmelisse logistilisse regressioonanalüüsi kaasati järgmised tunnused: vanus, sugu, tervislik seisund, perekonnaseis, haridus ning ametipositsioon enne pensionile jäämist. Hariduse tunnus kodeeriti regressioonanalüüsi läbi viimiseks ümber nii, et kõrgharidus oleks esimene väärtus ning alg- ja põhiharidus viimane väärtus. Saadud mudelil on oluline mõju erinevatele pensionäride gruppidele (Hii-ruut on 1295,38 ning olulisuse nivoo 0,000). Oluline on ka kõikide mudelisse lülitatud sõltumatute tunnuste mõju välja arvatud ametipositsiooni mõju (vt Tabel 8). Nagelkerke kordaja on 0,717. Tabelist 8 on näha, et kõige suurema osa mudelist kirjeldab vanuse tunnus, millele järgneb tervislik seisund. Kõige väiksemat mõju mudeli kirjeldamisel omab ametipositsioon.

Tabel 8. Sõltumatute tunnuste mõju sõltumatule tunnusele

	Hii-ruut	Olulisuse nivoo
Vabaliige	0,000	
Vanus	1025,17	0,000
Sugu	20,806	0,000
Tervislik seisund	56,655	0,000
Perekonnaseis	15,054	0,020
Haridus	14,475	0,025
Ametipositsioon	5,201	0,518

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

Kui vaadelda eraldi iga tunnust selgub, et võrreldes vanaduspensionäridega töövõimetuspensionäre omavad olulist mõju vanus, sugu, tervislik seisund, perekonnaseis (v.a tunnus abielus või kooselus) ning haridus (v.a kõrgharidus) (vt Tabel 9). Ametipositsioon olulist mõju ei oma, mis võib tuleneda ametipositsiooni seosest haridustasemega. Võrreldes omavahel vanaduspensionäre ja eelpensionil olijaid osutusid olulisteks mõjuriteks ainult vanus ja sugu, teised tunnused olulist mõju ei oma.

Vaadeldes vanuse tunnust saab öelda, et võrreldes vanaduspensionäridega on töövõimetuspensionärid ja eelpensionil olijad nooremad. See on vägagi loogiline tulemus, kuna töövõimetuspensionil ja eelpensionil olemine tähendabki enamasti kehtestatud vanaduspensioneast noorem olemist. Samuti on soodustingimustel vanaduspensionäride osakaal, kes võivad olla kehtestatud pensionieast varem vanaduspensionile jäänud, vanaduspensionäride seas väike.

Soo mõju hinnates, saab öelda, et võrreldes vanaduspensionäridega on töövõimetuspensionärid ja eelpensionil olijad pigem mehed. Samasugust trendi näitas ka kirjeldav statistika. Töövõimetuspensionäride seas on peaaegu kolm korda suurem tõenäosus olla mees võrreldes vanaduspensionäridega, eelpensionil olijate seas on vastav näitaja 1,8.

Võrreldes omavahel vanaduspensionäre ja töövõimetuspensionäre, on hea tervisliku seisundiga pigem vanaduspensionärid. Samasugune trend avaldub rahuldava tervisliku seisundi juures. Sama moodi on töövõimetuspensionärid suurema tõenäosusega vallalised ja lahutatud võrreldes vanaduspensionäridega. Erinevused abielus või kooselus olevate vanaduspensionäride ja abielus või kooselus olevate töövõimetuspensionäride vahel olulised ei ole. Haridustasemete võrdlusel selgub, et kutseharidusega ja keskharidusega on pigem vanaduspensionärid võrreldes töövõimetuspensionäridega. Erinevused kõrgharidusega töövõimetuspensionäride ja kõrgharidusega vanaduspensionäride vahel oluliseks ei osutunud.

Tabel 9. Erinevused erinevate pensionäride gruppide vahel^a

		Regressiooni- kordaja	Olulisuse tõenäosus	Riskisuhe Exp(b)
Töövõimetuspensionär	Vabaliige	55,782	0,000	
	Vanus	-0,912	0,000	0,402
	Sugu ^b	1,071	0,000	2,918
	Hea tervislik seisund ^c	-2,451	0,000	0,086
	Rahuldav tervislik seisund ^c	-1,226	0,000	0,293
	Abielus või kooselus ^d	0,822	0,074	2,275
	Vallaline ^d	1,715	0,002	5,555
	Lahutatud ^d	1,449	0,005	4,259
	Kõrgharidus ^e	-0,433	0,346	0,649
	Kutseharidus ^e	-0,638	0,033	0,528
	Keskharidus ^e	-1,124	0,000	0,325
	Juht,spetsialist ^f	-0,382	0,338	0,682
	Ametnik, teenindustöötaja ^f	-0,526	0,185	0,591

	Oskustöoline ^f	-0,018	0,948	0,982
Eelpensionil olija	Vabaliige	26,919	0,000	
	Vanus	-0,469	0,000	0,626
	Sugu ^b	0,612	0,019	1,844
	Hea tervislik seisund ^c	0,363	0,359	1,438
	Rahuldav tervislik seisund ^c	0,334	0,322	1,396
	Abielus või kooselus ^d	0,155	0,719	1,167
	Vallaline ^d	0,696	0,217	2,006
	Lahutatud ^d	0,065	0,904	1,067
	Kõrgharidus	-0,424	0,346	0,654
	Kutseharidus ^e	-0,605	0,074	0,546
	Keskharidus ^e	-0,582	0,095	0,559
	Juht, spetsialist ^f	0,488	0,234	1,630
	Ametnik, teenindustöoline ^f	-0,059	0,897	0,943
	Oskustöoline ^f	0,279	0,395	1,321

^a Referentgrupiks on vanaduspensionärid

^b Taustakategooriaks on naised

^c Taustakategooriaks on väga halb tervislik seisund

^d Taustakategooriaks on lesk

^e Taustakategooriaks on alg- või põhiharidus

^f Taustakategooriaks on lihttöoline

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused

7. TULEMUSED JA ARUTELU

Käesolevas peatükis võetakse kokku analüüsitulemused ning püütakse leida vastused püstitatud hüpoteeside tõestamise või ümberlukkamise kohta.

Esimene hüpotees, et naised lähevad suurema tõenäosusega eelpensionile ning mehed töövõimetuspensionile, leidis kinnitust osaliselt. Analüüsil selgus, et nii eelpensionil olijate kui ka töövõimetuspensionäride osakaal on meeste seas suurem kui naiste seas. Seetõttu ei leidud kinnitust väide, et naised lähevad võrreldes meestega rohkem eelpensionile, kuna soovivad ühildada pensionile siirdumise partneriga. Samaselt ei osutunud pensionile siirdumise põhjuste analüüsimisel oluliseks partneriga samaaegselt pensionile siirdumine. Seega saab öelda, et eestlaste seas ei ole levinud tööturult lahkumise kooskõlastamine partneriga. Siinjuures saab üheks võimalikuks põhjenduseks olla, et hetkel kehtib Eestis naistele madalam pensioniiga võrreldes meestega, mistõttu lahkutaksegi sageli samal ajal. Selle väite kinnitamiseks peaks analüüsima pensionile siirdumise põhjuseid meestel ja naistel, kelle ametlik pensioniiga on ühesugune. Esimese hüpoteesi teine pool, kus eeldati, et meeste seas on töövõimetuspensionäride osakaal suurem, leidis tõestust. Põhjenduseks saab tuua meeste suurema riskikäitumise ning ametialase segregatsiooni, mistõttu töötavad mehed ametialadel, kus terviseriskid on suuremad. Samuti töötavad mehed sagedamini ettevõtetes, kus töökoha kohandamine on keerulisem või ei ole võimalik. Meeste suuremat tõenäosust olla töövõimetuspensionär ja eelpensionil olija võrreldes vanaduspensionäridega kinnitas ka mitmemõõtmelise logistilise regressioonanalüüsi tulemus.

Teine hüpotees leidis kinnitust ning sellest lähtuvalt on töövõimetuspensionäride seas kõige rohkem vallalisi võrreldes teiste pensionäride gruppidega. Lisaks on töövõimetuspensionäride seas võrreldes teiste pensionäride gruppidega rohkem lahutatud inimesi. Põhjendusena võib tuua asjaolu, et töötava partneri olemasolul võivad inimesed tunnetada moraalselt kohustust jätkata töötamist ning on olemas toetav keskkond töötamise

jätkamise motiveerijana. Mehi võib töötava partneri olemasolu mõjutada rohkem ka seetõttu, et mehed on leivateenijana valmis pensionile siirdumist edasi lükkama rohkem kui naised. Lisaks võib meesoost vastajaid ajendada kauemaks tööturule jääma naispoole tavapäraselt madalam vanus, mistõttu perekonnapeana tunnetatakse enne naist pensionile jäädes oma rolli tähtsuse nõrgenemist. Töövõimetuspensionäride suuremat tõenäosust olla vallaline või lahutatud võrreldes vanaduspensionäridega kinnitas ka läbi viidud regressioonanalüüs. Samas puudusid olulised erinevused vanaduspensionäride ja eelpensionil olijate vahel, samuti abielus või kooselus olevate vanaduspensionäride ja abielus või kooselus olevate töövõimetuspensionäride vahel.

Töövõimetuspensionäride seas on võrreldes teiste pensionäride gruppidega rohkem alg- ja põhiharidusega inimesi. Samas on töövõimetuspensionäride seas oluliselt vähem kõrgharidusega inimesi võrreldes eelpensionil ja vanaduspensionil olijatega. Üheks võimalikuks põhjenduseks on madalama haridustasemega töötajate tervistkahjustavam töökoht. Teoreetilisele osale tuginedes saab järeldada, et ka töötus on madalama haridustasemega inimeste seas suurem, kuna majandussektori restruktureerimise tõttu kannatasid kõige rohkem just tööstusettevõtted, kus madalama haridustasemega töötajate osakaal on kõige suurem. Seetõttu võivad paljud madala haridustasemega inimesed kasutada töötustaastusest väljapääsemiseks töövõimetuse taotlemist, et tagada igakuine kindel sissetulek. Madalamalt haritud töötajate töötasud on tavaliselt madalamad kui kõrgemalt haritud inimestel. Järelikult võib veel üheks võimaluseks olla see, et madalama haridustasemega töötajate madalast sissetulekust lähtuvalt lahkutakse tööturult varem, kuna üleminek palgalt pensionile ei ole nii järsk kui see oleks kõrgemalt tasustatud töötajatel. Siiski on töö autor seisukohal, et antud põhjendus sobib iseloomustama kõiki madalamalt haritud töötajaid, mitte ainult madalalt haritud töövõimetuspensionäre. Pigem on töövõimetuspensionäride puhul tegemist nende inimestega, kes varem olid töötud. Kokkuvõttes saab öelda, et kolmas hüpotees, töövõimetuspensionäride seas on võrreldes teiste pensionäride gruppidega rohkem madalama haridustasemega inimesi, leidis kinnitust. Regressioonanalüüs kinnitas samuti osaliselt kirjaldavas statistikas leitud - kesk- ja kutseharidusega on pigem vanaduspensionärid kui töövõimetuspensionärid. Erinevused kõrgharidusega töövõimetuspensionäride ja kõrgharidusega vanaduspensionäride vahel olulisteks ei osutunud.

Neljas hüpotees leidis kinnitust: töövõimetuspensionäride seas on kõige rohkem lihttöolistena töötanud inimesi. Töövõimetuspensionäride seas on suur osakaal ka oskustöolistena töötanud inimestel. Osalt saab tulemusi siduda eelneva hüpoteesiga, kus leiti seosed haridustasemetega. Madalam haridus tähendab ka madalamat ametipositsiooni ning see omakorda madalat palka. Tegelikult ongi väga keeruline haridust ja ametipositsiooni eraldi vaadata, kuna nad on tugevas omavahelises seoses. Töö autori arvates omab Eesti tööturul haridus töökoha saamisel väga olulist rolli. Lihttööliste suure osa töövõimetuspensionäride seas saab tõenäoliselt suuresti ära selgitada terviseriskidega, mis tihti kaasnevad lihttööliste ametialaste ülesannetega. Samamoodi on vanaduspensionäride seas kõige rohkem juhtide ja spetsialistidena töötanud inimesi võrreldes teiste pensionäride gruppidega. Kuna juhtide ja spetsialistide töö on üldjuhul kõige vähem tervist kahjustav ning ka palk on suurem, lahkuvad nad tööturult hiljem. Juhtide ja spetsialistidena töötavatel inimestel on töötamise jätkamiseks paremad stiimulid just palga tõttu. Samuti on juhtivatel ametipositsioonidel lihtsam tööd vastavalt inimese vajadustele kohandada.

Viimane hüpotees inimeste tervisliku seisundi mõju kohta leidis ühtlasi tõestust. Töövõimetuspensionäride tervisenäitajad on kordades kehvemad kui teistel pensionäride gruppidel. Peamiseks põhjuseks võib lugeda töövõimetuspensionäride ametialast jaotumist, mille põhjal töötab kõige suurem osa töövõimetuspensionäridest kõrgete terviseriskidega ametipositsioonidel võrreldes teiste pensionäride gruppidega. Kõige paremad näitajad on just eelpensionil olijatel. Viimaste kõige paremate tervisenäitajate taga võib olla nende peamine tööurult väljumise põhjus, milleks on koondamine. Niisiis võib öelda, et just eelpensionil olijad on need, kes kasutavad varajast tööturult väljumist töötustaastusest pääsemiseks. Ometi on töövõimetuspensionäride peamiseks tööturult väljumise põhjuseks halb tervis ning vanaduspensionäridel õigus riiklikule pensionile. Logistiline regressioonanalüüs kinnitas sama moodi eelpool toodut. Töövõimetuspensionäride seas on võrreldes vanaduspensionäridega rohkem väga halva tervisega inimesi, erinevused vanaduspensionäride ja eelpensionil olijate vahel puudusid. Töövõimetuspensionäride seas on pea poole rohkem neid, kelle tervislik seisund takistab neid tasustava töö tegemisel võrreldes teiste pensionäride gruppidega.

Kui vaadata erinevate pensionäride gruppide üldist rahulolu eluga, selgub, et töövõimetuspensionärid on oma eluga kõige vähem rahul. Põhjuseks võib olla asjaolu, et

tervisega seotud ning tihtipeale ka rahaliste piirangute tõttu ei saa töövõimetuspensionärid osaleda ühiskonnaelus soovitud määral. Veel üheks põhjuseks võib olla asjaolu, et töövõimetuspensionäride seas on kõige rohkem vallalisi ja lahutatud inimesi, võrreldes teiste analüüsitud gruppidega, mistõttu tuntakse suuremat üksindust ning neil võib puududa vajalik kaasinimeste toetus. Seetõttu tuntakse end justkui elust kõrvale jäetuna.

Tulemusi kokku võttes saab järeldada, et esimene hüpotees leidis kinnitust osaliselt ning kõik ülejäänud täielikult. Töövõimetuspensionärid paistsid kõikides analüüsi osades silma kõige kehvemate näitajatega. Töövõimetuspensionäride seas on kõige rohkem vallalisi ja lahutatud inimesi, alg- või põhiharidusega inimesi, enne pensionile jäämist lihttöölisena töötanud inimesi ning väga halva terviseга inimesi võrreldes teiste analüüsi kaasatud pensionäride gruppidega. Töövõimetuspensionäride rahuloluhinnangud elule on kõige madalamad. Eelpool toodust tulenevalt erineb töövõimetuspensionäride tööturukäitumine oluliselt vanaduspensionäridest ja eelpensionil olijatest.

KOKKUVÕTE

Vananeva elanikkonnaga riikides on hakatud mõistma, milliseid probleeme võib tööjõu vähenemine kaasa tuua. Nende trendide tõttu vajab ühiskond vanemaealiste töötajate suuremat osalust tööturul, et ennetada tulevikus tööjõupuudust (Täht jt, 2011: 143). Seetõttu on viimasel ajal hakatud erilist tähelepanu pöörama varajase tööturult väljumise vähendamisele. Valitsused mõistsid üsna aeglaselt varajase pensionile siirdumise otseseid ja kaudseid kulusid, kuid nüüd on kõik riigid, kus ametlik pensioniiga on alla 65 aasta, otsustanud seda tõsta või lükata pensionile siirdumist edasi tõstes näiteks pensioni saamiseks vajalike tööaastate arvu (Ebbinghaus, 2006: 212).

Eesti on samuti vananeva elanikkonnaga riik, mistõttu on vanemaealiste tööturul osalemise määra tõstmine oluline teema ka eestlaste jaoks. Viimastel aastakümnetel ei ole vanemaealiste olukord Eesti tööturul olnud ühesugune: 1990ndate alguse tööturul valitsenud pinged tõukasid vanemaealisi tööturult välja, pärast majandusliku olukorra paranemist, hakkas tööjõus osalemise määr taas tõusma ka vanemaealiste seas (Täht jt, 2011: 156, Saar ja Unt, 2015). Vaadates statistikat, on Eesti vanemaealiste tööjõus osalemise määr suhteliselt kõrge ning võib oletada, et kõik, kelle tervislik seisund seda võimaldab, on juba tööturul. Seetõttu on Eestis käimas protsess töövõimereformi läbiviimiseks, mis peaks tööturule aitama osalise töövõime kaotusega inimesi. Just töövõimetuspensionärid näivad olevat tööjõu suurendamise võti. Lisaks on Eestis käimas pensioniea tõstmise protsess, mis peaks vanemaealiste osalemise tööturul tagama kuni 65aastaseks saamiseni.

Ebbinghausi (2006: 204) järgi on vanemaealiste tööelu pikendamiseks institutsionaalsel tasandil järgnevad võimalused: pensioniea tõstmine, varajast pensionile siirdumist võimaldavate programmide lõpetamine või tingimuste karmistamine, üleminek passiivsetelt aktiivsetele tööturumeetmetele ja osalise tööajaga töötamise võimaluste parendamine. Eesti on hetkel täitmas esimest kahte neist võimalustest: pensioniea tõstmine

ning töövõimetuspensionini kui varajast tööturult lahkumist võimaldava meetme tingimuste ülevaatamine. Aktiivsete tööturumeetmete võimaluste kasutamine on tõusuteel: üha rohkem pakutakse erinevaid tööturuteenuseid. Kuigi endiselt on suur tähtsus töötute toetustel. Kuna Eesti Töötukassa poolt makstavad toetused on suhteliselt lühiajalised ning ei taga stabiilset, elamisväärset sissetulekut, siis ei ole töötustaatus Eestis eriti tõenäoline varajase tööturult väljumise viis nagu selleks võib pidada töövõimetuspensionini taotlemist.

Eelpool toodud Ebbinghausi tööelu pikendamise võimaluste loetelule toetudes on Eesti puhul tõenäoliselt kõige suuremaks puuduseks paindlike töökohtade nappus. Näiteks võib halvema tervisliku seisundiga inimesele sobivamaks osutuda osalise tööajaga töötamine, kodus töötamine või projektipõhine töötamine (Alloja jt, 2007: 12). Samuti oleks paljud parema tervisega vanemaealised nõus tööturul jätkama sobiva osalise tööajaga positsiooni olemasolul. Pensionärid lihtsalt ei soovi jätkata töötamist täiskoormusel, sest siis ei jää neil aega „pensionäri elu nautimiseks“. Hetkel võib Eesti pensionisüsteemi tööturul püsimumist soodustavateks teguriteks lugeda pensionimaksete suurendamist pensionile mineku edasilükkamisel, võimalust töötada ja saada pensioni samaaegselt ning madalat pensionide asendusmäära (Täht jt, 2011: 152).

Eesti, paigutamisel Esping-Anderseni tüpoloogiasse, näib erinevalt teistest postsotsialistlikest riikidest kõige paremini sobituvat liberaalsete healuriikide hulka, mida iseloomustavad vähesed võimalused varajaseks tööturult lahumiseks. Siiski on Eestis, võrreldes Euroopa riikide keskmisega, töövõimetuspensionäre oluliselt rohkem. Eelnevalt tulenevalt on töövõimereform Eestis väga olulise tähtsusega, kuna reformi eesmärgiks on aidata vähenenud töövõimega inimesed tagasi tööturule, mis peaks omakorda vähendama töövõimetuspensionäride täielikku lahkumist tööturult ning leevendada tööjõupuudust. Töövõimereformi läbiviimisel on institutsionaalsete aspektide kõrval oluline pöörata tähelepanu ka personaalsetele tööturukäitumist mõjutavatele teguritele.

Käesoleva töö eesmärgiks oligi välja selgitada, kas ning mille poolest erinevad töövõime kaotuse tõttu tööturult lahkunud eel- ja vanaduspensionile siirdunud inimestest. Analüüsi kaasatud personaalsed tunnused olid: sugu, vanus, perekonnaseis, haridustase, ametipositsioon ning tervislik seisund. Samuti vaadeldi erinevusi pensionile siirdumise põhjustes ning eluga rahulolu. Analüüsis kasutati SHARE 4. laine andmestikku ning analüüsi kaasatud respondendid olid vanusevahemikus 50-70aastat. Lisaks eelpool toodule

olid analüüsi kaasatud respondendid mitteaktiivsed ehk tegemist oli tööturult lõplikult lahkunud inimestega.

Töö teoreetilise osa lõpus püstitati viis hüpoteesi, millest kõik leidsid töö empiirilises osas kinnitust, v.a esimene hüpotees, mis leidis kinnitust osaliselt. Töö empiirilisele osale tuginedes saab esitada järgnevad väited:

1. Meeste seas on töövõimetuspensionäre ja eelpensionil olijaid rohkem kui naiste seas.
2. Töövõimetuspensionäride seas on üksikuid ja lahutatud inimesi rohkem kui eelpensionil või vanaduspensionil olijate seas.
3. Töövõimetuspensionäride seas on madalama haridustasemega inimesi rohkem kui eelpensionil olijate või vanaduspensionäride seas.
4. Töövõimetuspensionäride seas on enne tööturult lahkumist lihttöolisena töötanud inimesi rohkem kui teistes pensionäride gruppides.
5. Töövõimetuspensionäridel on võrreldes teiste analüüsi kaasatud pensionäride gruppidega halvem tervislik seisund.

Siit võib järeldada, et Eesti puhul peavad paika Engelhardti (2012: 558) poolt Euroopa riikides leitud trendid: aktiivne tööjõus osalemine langeb vanuse kasvades, suureneb kõrgema haridusega ja langeb tervisenäitajate langedes.

Pensionile siirdumise põhjuseid vaadeldes saab teha järgmise kokkuvõtte: Vanaduspensionärid lähevad pensionile kuna nad on jõudnud pensioniika või neil tekib õigus riiklikule pensionile enne pensioniiga (näiteks soodustingimustel vanaduspension). Eelpensionile siirdutakse peamiselt pärast koondamist, kusjuures võib eeldada, et eelpensioni kasuks otsustatakse, kuna ei usuta oma võimalustesse leida uus töökoht või on tegemist pikaajalise töötusega. Töövõimetuspensionärid lahkuvad tööturult, kuna nende tervislik seisund ei võimalda edasi töötada. Töövõimetuspensionäride rahulolu on võrreldes eelpensionil ja vanaduspensionil olijatega kehvem, mistõttu tunnetavad nad rohkem, et elu ei ole nende kontrolli all. Samuti ei saa nad teha soovitud tegevusi, kuna nende tervislik seisund ei võimalda või takistab neid rahapuudus.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et töövõimetuspensionäride tööturule aitamiseks tuleb lisaks institutsionaalsetele piirangutele (nt paindlike töötingimustega töökohtade nappus) või kohustustele (nt Eesti Töötukassa poolsed aktiivsuspensionid) tegeleda ka personaalsete teguritega. Töövõimetuspensionäride puhul võib kõige tähtsamaks piiranguks pidada just kehva tervislikku seisundit, mistõttu on eriti oluline paindlike töötingimuste loomine. Kindlasti ei tohiks tähelepanuta jätta ümberõppe ja koolitamise vajadust ning keskenduda tuleks aspektile, et kõige suurem osa töövõimetuspensionäridest töötas enne tööturult lahkumist lihttööliste ja oskustöölistena. Lähtudes eelnevast on muutuste läbiviimiseks oluline suunata tegevused eelkõige tööstussektorile. Lisaks eeltoodule peab arvestama ka töövõimetuspensionäride kehva majanduslikku olukorda, võrreldes teiste pensionäride gruppidega, mis pärsib oluliselt nende osalemise võimalusi ühiskonnaelus. 2015. aasta 1. jaanuari seisuga oli keskmine vanaduspension 348,24 eurot ning keskmine töövõimetuspension vaid 199,72 eurot (Karu, 2015). Seega moodustab töövõimetuspension vanaduspensionist vaid 57%. Siinkohal on oluline märkida, et töövõimereformi läbiviimise tulemusena peaks töövõimetuspensionäride majanduslik olukord tunduvalt paranema.

Käesolevas töös analüüsiti erinevaid personaalseid tegureid, mis võivad takistada töövõimetuspensionäride naasmist tööturule. Töövõimetuspensionäre võrreldi eelpensionil ja vanaduspensionil olijatega, et leida, kas töövõime vähenemise tõttu tööturult lahkunud erinevad vaatluse all olnud personaalsete tegurite alusel teistest pensionäride gruppidest. Käesoleva töö raames ei ole analüüsi kaasatud institutsionaalsete tegurite mõju, mistõttu ei saa väita, et töövõimetuspensionäride naasmisel tööturule mängivad peamist rolli just personaalsed tegurid. Järelikult peaks täiendav erinevate riikide võrdlusel põhinev analüüs kaasama kõik võimalikud väljumisteed pensionile siirdumisel, kusjuures tähelepanu peab pöörama ka ametialastele struktuuridele ning töö säilitamise meetmetele, mis võivad nende ülesehitusest sõltuvalt tõugata vanemaealisi töötajaid tööturult välja (Buchholz jt, 2006: 13). Eelpool toodust tulenevalt oleks vaja uurida institutsionaalseid tegureid ning ühtlasi analüüsida töökaaslaste ja ülemuste mõju vanemaealiste tööturukäitumisele, mis käesoleva töö raamidesse kahjuks ei mahtunud. Täielik mõjude analüüs aitaks leida potentsiaalsed töövõimereformi kitsakohad, millega peaks lisaks institutsionaalse tasandi tegevustele tegelema, et tagada võimalikult paljude tööturult väljas olevate töövõimetuspensionäride edukas naasmine tööturule.

KASUTATUD ALLIKAD

Alloja, J. (2007). Pensionile siirdumist mõjutavad tegurid Eesti näitel. Dissertatsiooni autoreferaat magister atrium kraadi taotlemiseks majandusteaduses Nr. 143. URL <http://www.mtk.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=239828/ARAlloja.pdf> (28.04.2015)

Ansipal, S., Biin, H., Kallaste, E., Karu, M., Kraut, L. (2009). *Sooline palgalõhe. Empiirilise analüüsi*. Tallinn: Centar, Praxis.

Becker, G. S. (2008). Human Capital. D. R. Henderson (Ed.), *The Concise Encyclopedia of Economics*. URL <http://www.econlib.org/library/Enc/HumanCapital.html> (28.04.2015)

Buchholz, S., Hofäcker, D., Blossfeld, H.-P. (2006). Globalization, accelerating economic change and late careers. A theoretical framework. H.-P. Blossfeld, S. Buchholz & D. Hofäcker (Toim.), *Globalization, Uncertainty and Late Careers in Society* (1-23). London: Routledge.

Ebbinghaus, B. (2006). *Reforming Early Retirement in Europe, Japan and the USA*. New York: Oxford University Press.

Engelhardt, H. (2012). Late Careers in Europe: Effects of Individual and Institutional Factors. *European Sociological Review*, 28(4), 550-563.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.

Fakte ja statistikat. *Töövõimeleht*. URL http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Toovoimereform/Avaldatud_artiklid/toovoimeleht_ek.pdf (28.04.2015)

Fenger, H. J. M. (2007). Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*, 3(2), 1-30.

Fultz, E., Ruck, M. (2001). Pension reform in central and eastern Europe: Emerging issues and patterns. *International Labour Review*, 140(1), 19-43.

Hedström, P., Swedberg, R. (1996). Rational Choice, Empirical Research, and the Sociological Tradition. *European Sociological Review*, 12(2), 127-146.

Hofäcker, D. (2010). *Older Workers in a Globalizing World: An International Comparison of Retirement and Late-Career Patterns in Western Industrialized Countries*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Hofäcker, D. (2014). In line or at odds with active ageing policies? Exploring patterns of retirement preferences in Europe. URL http://journals.cambridge.org/abstract_S0144686X1400035X (28.04.2015)

Hofäcker, D., Pollnerová, Š. (2006). An international comparison of trends and institutional background patterns. H.-P.Blossfeld, S. Buchholz & D. Hofäcker (Toim.), *Globalization, Uncertainty and Late Careers in Society* (25-53). London: Routledge.

Karu, A. (2015). Analüütiline ülevaade aruande „Pensionärid“ 2014 kohta. URL <http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/2014a-pens/> (06.05.2015)

Klesment, M., Leppik, L. (2012). *Transition to Retirement in Estonia: Individual Effects in a Changing Institutional Context*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

Korpi, W., Palme, J. (1998). The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries. *American Sociological Review* 63(October), 661-687.

Leetmaa, R., Võrk, A., Kallaste, E. (2004). Vanemaeline tööjõud tööturul ja tööelus. URL http://www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Too-ja_Sotsiaalpoliitika/Vanemaeline_toojoud/Eakad_Toimetiste_formaadis.pdf (29.10.2012)

Lindemann, K., Unt, M. (retsenseerimisel). Desire to retire versus 'involuntary' work in late career? Expectations and preferences in Estonia. *Studies in Transition States and Societies*.

Luuk, M. (2009). Eakate taandumine tööturult. L.Haugas (toim), *Eesti statistika kvartalikirj* (8-31). Tallinn: Statistikaamet.

Pettai, I. (2012). Eesti saavutused vanemaaliste rakendamisel tööturul: kuidas minna edasi? *Sotsiaaltöö*, 5, 12-16.

Powell, M., Barrientos, A. (2004). Welfare regimes and welfare mix. *European Journal of Political Research* 43, 83-105.

Randoja, M. (2008). Soolised palgaerinevused. R. Eamets, S. Linnas, R. Rohtla (toim.), *Pilk tööellu* (116-133). Tallinn: Statistikaamet.

Saar, E. (2002) Elukestev õpe ja Eesti haridussüsteem. Vetik, R. (Toim.), *Eesti Inimarengu Aruanne 2002: inimarengu trendid ja poliitika kujundamine* (82-87). Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikoo, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.

Saar, E. Unt, M. (2015). *Determinants of retirement and late career in Estonia*. Käsikirjas artikkel, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinna Ülikool, Tallinn.

Saks, K. (2009). Eakate elukvaliteet. M. Lauristin (Toim.), *Eesti Inimarengu Aruanne 2008* (74-78). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

Toetused ja hüvitised. *Eesti Töötukassa kodulehekül*. URL <https://www.tootukassa.ee/content/toetused-ja-huvitised> (28.04.2015)

Tulva, T., Leppik, L., Tammsaar, K., Laidmäe, V.-I., Saar, H. (2013). Elderly in Estonia: coping and possibilities of support. Yushi (Boni) Li (Toim.), *Global Ageing Issues and Policies: Understanding the Importance on Comprehending an Studying the Ageing Process* (173-195). Highland Heights, Kentucky: Charles C Thomas Publisher Ltd.

Täht, K., Saar, E. (2006). Late careers and career exits in Estonia. H.-P.Blossfeld, S. Buchholz & D. Hofäcker (Toim.), *Globalization, Uncertainty and Late Careers in Society* (301 - 323). London: Routledge.

Täht, K., Saar, E., Unt, M. (2011). Late Careers and Labour Market Exit to Retirement. E. Saar (Toim.), *Towards a Normal Stratification Order. Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia* (143 - 176). Frankfurt: Peter Lang Publishers House.

Töövõimereform. Sotsiaalministeeriumi kodulehekül. URL
<http://www.sm.ee/et/toovoimereform> (28.04.2015)

Töövõimetoetuse seadus. (2014). RT I, 13.12.2014, 1.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/113122014001> (28.04.2015)

Unt, M., Hofäcker, D. (2013). Exploring the new worlds' of (late?) retirement in Europe. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 29(2), 1-21.

LISA 1

Sõltuva ja sõltumatute tunnuste vaheliste seoste olemasolu kontroll: Hii-ruut statistikud

	Pearsoni Hii-ruut	Olulisuse nivoo
Sugu	16,382	0,000
Vanus	1174,229	0,000
Pensionile jäämise vanus	360,364	0,000
Perekonnaseis	84,115	0,000
Haridustase	25,975	0,000
Ametipositsioon	67,040	0,000
Tervislik seisund	146,847	0,000
Tervis takistab tasustava töö tegemisel	194,456	0,000
Õigus riiklikule pensionile	42,323	0,000
Õigus eripensionile	21,295	0,002
Õigus erapensionile	0,658	0,995
Ennetähtaegne pension	105,626	0,000
Koondati	16,391	0,012
Halb tervis	31,060	0,000
Sugulase või sõbra halb tervis	5,557	0,475
Soov jääda pensionile koos kaaslasega	1,211	0,976
Soov veeta rohkem aega perekonnaga	6,193	0,402
Soov nautida elu	5,201	0,518
Vanus takistab	22,721	0,012
Asjad ei ole minu kontrolli all	66,260	0,000
Olen elust kõrvale jäetud	85,456	0,000

Saan teha mida tahan	66,035	0,000
Rahapuudus takistab	86,968	0,000
Ootan huviga järgmist päeva	28,793	0,001
Minu elul on tähendus	47,791	0,000
Vaatan rahuloluga oma elule tagasi	56,628	0,000
Olen täis energiat	76,181	0,000
Elu on täis võimalusi	39,149	0,000
Tulevik toob head	20,943	0,021

Allikas: SHARE 4. laine; autori enda arvutused